

ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

Հասարակությունում կարծրատիպերի, օրենսդրական թերի կարգավորումների, ինչպես նաև ֆիզիկական միջավայրի անհարմարությունների հետևանքով հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ հաճախ չեն դիտվում որպես իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ, հասարակության լիիրավ անդամ և առօրյա կյանքում բազմիցս հանդիպում են խոչընդոտների իրենց իրավունքների ինքնուրույն իրացման, սոցիալական ներառման և անկախ կյանք վարելու հարցերում:

2010 թվականին «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի¹ վավերացմամբ պետությունը պարտավոր է ապահովել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար մյուսների հետ հավասար հիմունքներով իրենց իրավունքների ինքնուրույն իրացման համար միջավայրի ստեղծմանը: Չնայած այս պարտավորության, այնուամենայնիվ, տարբեր ոլորտներում դեռ նկատվում է թե՛ օրենսդրության ու իրավակիրառ պրակտիկայի կատարելագործման, թե՛ իրավունքների մասին իրազեկման ու կարծրատիպերը վերացնելու անհրաժեշտություն:

2018 թվականին կարևոր իրադարձություն էր այն, որ ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանին վերապահվեց Կոնվենցիայի կիրարկման և հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների պաշտպանության վիճակի վերաբերյալ մշտադիտարկում իրականացնելու լիազորությունը²: Այս փոփոխության համար հիմք դարձավ Կոնվենցիայի 33-րդ հոդվածը, որը նախատեսում է այդ կարգավիճակի վերապահումն անկախ մարմնի: Իհարկե, այս գործառույթն իրականացվելու է ոլորտի ՀԿ-ների հետ համագործակցությամբ:

Կարևորելով հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հիմնախնդիրների վերաբերյալ իրազեկվածության հարցը, ինչպես նաև խտրականությունը և խարանը վերացնելու անհրաժեշտությունը՝ Մարդու իրավունքների պաշտպանը և աշխատակազմի ներկայացուցիչները 2018 թվականի ընթացքում աշխատանքային հանդիպումներ են ունեցել պետական մարմինների, զանգվածային լրատվության միջոցների, հաշմանդամություն

¹ Մույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Կոնվենցիա

² «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենք, հոդված 2, մաս 4:

ունեցող մարդկանց իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպությունների և միջազգային կառույցների ներկայացուցիչների հետ: Ընդ որում՝ քննարկումները կազմակերպվել են ոչ միայն Երևանում, այլ նաև ՀՀ մարզերում: Հանդիպումների ժամանակ քննարկվել են հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հիմնախնդիրները և ոլորտում առկա խնդիրների լուծման նպատակով համագործակցության հնարավոր ուղղությունները:

Ավելին, 2018 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանը հրապարակել է «ՀՀ կողմից երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով սահմանված պարտականությունների կատարման վիճակի վերաբերյալ» արտահերթ հրապարակային զեկույցը: 2018 թվականին ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի մոտ տեղի է ունեցել «Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների խնդիրների մասին» թեմայով քննարկում: Մասնավորապես, խորհրդակցության արդյունքում որոշվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցում բարձրացված խնդիրները դարձնել քննարկման առարկա, մշակել օրենսդրական լուծումների առաջարկներ, կառավարության համապատասխան օղակներում, ինչպես նաև այլ շահառուների հետ քննարկումների արդյունքում հանդես գալ օրենսդրական նախաձեռնություններով՝ Ազգային ժողովում օրենսդրական փոփոխություններ անելու նպատակով: Խորհրդակցությանը մասնակցել են նաև ՀՀ առողջապահության և ՀՀ կրթության և գիտության նախարարները, ՀՀ ԱԺ առողջապահության և սոցիալական հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահը, ՀՀ ԱԺ գիտության, կրթության, մշակույթի, երիտասարդության և սպորտի հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահը, ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամի (UNICEF), ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի (UNFPA) և Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (WHO) ներկայացուցիչներ և փորձագետներ³:

Պաշտպանի կողմից հրապարակվել են նաև իրազեկող նյութեր և տեսանյութեր, որոնց նպատակն է բարձրացնել հասարակության իրազեկվածությունը հաշմանդամության՝ մարդու իրավունքների կամ սոցիալական մողելի վերաբերյալ և տեղեկություններ

³ Տե՛ս <http://www.ombuds.am/media/12365.html>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

տրամադրել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ որպես իրավունքի լիիրավ սուբյեկտի վերաբերյալ⁴:

Չնայած վերոնշյալի և ոլորտում իրականացվող քայլերի՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ հաճախ են բախվում խտրականության և իրենց իրավունքների իրացման դժվարությունների, որի արդյունքում խախտվում են վերջիններիս կրթության, աշխատանքային, սպորտային և մշակութային կյանքին մասնակցելու, ազատ տեղաշարժի, ընտրելու, առողջության պահպանման և այլ իրավունքներ, որոնք ներկայացվում են սույն բաժնում:

1. Հասարակությունում առկա կարծրատիպեր հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների վերաբերյալ

Տարիներ շարունակ կիրառվող հաշմանդամության բժշկական մոդելի պատճառով հաշմանդամություն ունեցող անձինք չեն դիտվել որպես իրավունքի լիիրավ սուբյեկտներ և չի կարևորվել նրանց անկախ ապրելու իրավունքը: Հանրապետության մի շարք մարզերում Մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներկայացուցիչների հետ իրականացված քննարկումների, ինչպես նաև Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների և վերջիններիս կողմից իրենց իրավունքների ինքնուրույն իրացման վերաբերյալ առկա են բազմաթիվ կարծրատիպեր: Խնդիրն այն է, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների իրացումն առնչվել է բացառապես վերջիններիս օգնություն տրամադրելու (օրինակ՝ նպաստների, բարեգործական օգնության) ձևով: Արդյունքում, հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ մեկուսացվել են հասարակությունից և զրկվել իրենց իրավունքներն ինքնուրույն իրացնելու հնարավորությունից:

Մինչդեռ, Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածն ամրագրում է պետությունների պարտավորությունն անհապաղ, արդյունավետ և անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել

⁴ Տե՛ս <http://pashtpan.am/media/kuyreri-mijazgayin-or.html>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

պայքարելու համար հաշմանդամություն ունեցող անձանց առնչվող, նաև սեռային ու տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված կարծրատիպերի, նախապաշարմունքների և վնասակար ավանդույթների դեմ կյանքի բոլոր բնագավառներում:

Հասարակությունում հաշմանդամություն ունեցող անձանց կարծրատիպերն ու խտրական վերաբերմունքն իր արտահայտումն է ստանում ինչպես կենսագործունեության ամենատարբեր ոլորտներում, այնպես էլ գործածվող տերմինաբանության մեջ:

Կարծրատիպեր առկա են տարբեր իրավասու մարմինների ներկայացուցիչների շրջանում: Այսպես, Պաշտպանին կարծիքի ներկայացված իրավական ակտերի նախագծերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց վերաբերող ձևակերպումները խնդրահարույց են վերջիններիս իրավունքների, այդ թվում՝ արժանապատվության հարգման տեսանկյունից: Օրինակ՝ նախագծերում շարունակվում են օգտագործվել «հաշմանդամ», «տեսողությունից հաշմանդամ», «տառապում է ծանր հիվանդությամբ» տերմինները, որոնք համարվում են արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունք, որի պատճառով էլ հասարակությունում ձևավորվում են կարծրատիպեր հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց նկատմամբ:

Նման ձևակերպումները կիրառվում նաև գործող իրավական ակտերում: Օրինակ՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը մինչ օրս օգտագործում է «հաշմանդամ» տերմինը:

Մի շարք դեպքերում կարծրատիպային մտածելակերպն ուղղակիորեն բացասական ազդեցություն է ունենում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց խնդիրները բարձրաձայնելու հարցում: Օրինակ՝ «Արև երեխաներ» ՀԿ-ի ներկայացուցչի փոխանցմամբ՝ դաունի համախտանիշով մարդիկ և նրանց ծնողներն առօրյայում բախվում են բազմաթիվ խնդիրների ինչպես կրթական, այնպես էլ առողջապահական ոլորտներում, որի հետևանքով վերջիններս խարանի ու խտրականության են ենթարկվում⁵: Մինչդեռ, անհրաժեշտ է

⁵Տե՛ս http://surbzoravor.am/post/view/arev-erekhaner-hk-n-handipec-mardu-iravunqneri-pashtpanin?fbclid=IwAR2qGrKkDcqB0LKD6gAbaftYo99_dTTZx7Ufjo6K_5X4IHftMhUJq1L#9z4

գիտակցել, որ դաունի համախտանիշը հիվանդություն չէ, նրանք ուղղակի առանձնահատուկ են: Ուստի, դաունի համախտանիշ ունեցող երեխաներին պետք է սովորեցնել ինքնուրույն կյանք վարելու հմտություններ, գնահատել նրանց ներուժը և բացառել որևէ տեսակի մեկուսացում:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքները վկայում են կարծրատիպերի առկայությունը նաև հաշմանդամություն ունեցող երեխաների իրավունքների իրացման ոլորտում, ինչի արդյունքում խախտվում է նրանց կրթություն ստանալու իրավունքը: Այսպես, առկա է խտրականության և երեխաներին խարանի ենթարկելու վտանգ պայմանավորված որոշ հաստատությունների անվանումներով, որի մասին Պաշտպանը դեռևս բարձրաձայնել է 2017 թվականի տարեկան հաղորդմամբ: ՀՀ-ում շարունակում են գործել ուսումնական հաստատություններ, որոնք անվանման մեջ ունեն «մտավոր թերզարգացում» ձևակերպումը: Պատճառը խորհրդային ժամանակներից գործող հաստատությունների անվանումների հետևանքն է և ամրագրված է ՀՀ կառավարության որոշումներում՝ որպես հաստատության առանձին տեսակ⁶: Օրինակ՝ Գյումրու մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների թիվ 3 հատուկ դպրոցը: Մի շարք դեպքերում սոցիալապես անապահով ընտանիքների երեխաներն, ովքեր չունեն հաշմանդամություն, որոշ ժամանակ հաճախելով նման անվանում ունեցող հաստատություններ, ենթարկվում են խարանի հենց հաստատությունների անվանման պատճառով: Տվյալ հարցն առավել խնդրահարույց է ՀՀ մարզերում:

Խնդրահարույց են նաև այն դեպքերը, երբ որոշ ծնողներ հրաժարվել են իրենց երեխաներին ուղարկել հանրակրթական դպրոցներ կամ իրենց երեխաներին ուղարկել են

⁶ Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության 2002 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ 2179-Ն որոշման 4-րդ կետի «ե» ենթակետի համաձայն՝ հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների տիպերից է «Մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների հատուկ (օժանդակ) հանրակրթական ուսումնական հաստատություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպությունը: ՀՀ կառավարության 2005 թվականի մարտի 24-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների տիպերի ցանկը, դրանցում երեխաների տեղավորման չափանիշները հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2002 թվականի դեկտեմբերի 26-ի թիվ 2179-Ն որոշման մեջ լրացում և փոփոխություններ կատարելու մասին» թիվ 381-Ն որոշմամբ հաստատված հավելվածի 7-րդ կետով նշվում է, որ հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների տիպերից է մտավոր թերզարգացում ունեցող երեխաների հատուկ (օժանդակ) հանրակրթական ուսումնական հաստատությունը:

հատուկ հաստատություններ՝ խարանից վախի պատճառով: Նրանց պնդմամբ, հատկապես շատ են մտավոր կամ սոցիալ-հոգեբանական հաշմանդամություն ունեցող երեխաների նկատմամբ հասակակիցների կողմից խտրական վերաբերմունքի դեպքերը⁷:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 7-րդ մասի իմաստով երեխայի նկատմամբ իրականացվող ցանկացած գործողություն պետք է բխի նրա լավագույն շահերից: Մինչդեռ, տվյալ պարագայումը հասարակությունում կարծրատիպերի պատճառով խաթարվում է երեխայի լավագույն շահերի ապահովումը:

Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ զարգացած եվրոպական երկրներում⁸ երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատությունների ընտրված անվանումները չեզոք են և որևէ կերպ հիմք չեն ստեղծում երեխաներին խտրականության ենթարկելու համար: Ուստի, նմանատիպ անվանումներն ավելի ընդունելի են և երեխայի վրա խարանի ազդեցություն չեն թողնում:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ անհրաժեշտ է կազմակերպել համապատասխան մասնագետների (բուժաշխատակիցներ, ուսուցիչներ և այլն) պարտադիր և շարունակական դասընթացներ ՀՀ նոր օրենսդրական կարգավորումների, ինչպես նաև միջազգային չափանիշների վերաբերյալ, որոնք ուղղված կլինեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց վերաբերյալ կարծրատիպերի վերացմանը:

2. Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների պաշտպանության իրավական համակարգ

Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց սոցիալական պաշտպանության հետ կապված հարցերը մինչ օրս կարգավորվում են «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» 1993 թվականին ընդունված ՀՀ օրենքով: Նշված օրենքում ամրագրված մոտեցումները չեն համապատասխանում միջազգային չափանիշներին, քանի որ այն

⁷ Տե՛ս <https://www.hrw.org/hy/news/2017/02/22/300237>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁸ Օրինակ՝ Դանիայում և Նիդեռլանդներում օգտագործվում են «Խնամքի տներ» կամ պարզապես «Տներ» և այլն:

ամբողջական չի ներառում մարդու իրավունքների կամ սոցիալական մոդելների սկզբունքները:

Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հասարակություն ինտեգրելուն ուղղված քաղաքականությունը և օրենսդրությունը **Կոնվենցիայի պահանջներին համապատասխանեցնելու նպատակով դեռ** 2013 թվականից մշակվել և բազմիցս շրջանառվել է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» նոր օրենքի նախագիծը⁹: Նախագծի նպատակն է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ մյուսների հետ համահավասար հիմունքներով ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքներին և նորմերին, միջազգային պայմանագրերին համապատասխան քաղաքացիական, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների ու ազատությունների իրականացման համար բարենպաստ պայմանների, հասարակության կյանքում նրանց հավասար մասնակցության և արդյունավետ սոցիալական ներառման ապահովումը¹⁰:

Խնդիրներ են առաջացել նաև այդ նախագծի քննարկման փուլում: 2018 թվականի մարտի 28-ին ՀՀ ԱԺ առողջապահության և սոցիալական հարցերի մշտական հանձնաժողովի կողմից կազմակերպված խորհրդարանական լսումների շրջանակում քննարկվել է «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը¹¹: Մինչդեռ, «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» ՀՀ սահմանադրական օրենքի 165-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված պահանջը չի կատարվել, համաձայն որի՝ Ազգային ժողովի, հանձնաժողովների հրապարակային նիստերը, ինչպես նաև խորհրդարանական լսումներն առցանց հեռարձակվում են Ազգային ժողովի պաշտոնական ինտերնետային կայքում: Մարդը Կոնվենցիայով սահմանված հաղորդակցության իր նախընտրած բոլոր միջոցներով

⁹ Նախագիծը 2019 թվականի մարտի 30-ի դրությամբ դեռևս չի ընդունվել:

¹⁰ Տե՛ս http://www.parliament.am/news.php?cat_id=2&NewsID=8968&year=2016&month=12&day=15, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

¹¹ Տե՛ս <http://www.mlsa.am/?p=13911>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

մյուսների հետ հավասար հիմունքներով տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու իրավունք ունի, որը տվյալ պարագայում չի ապահովվել: Տվյալ խնդրի կապակցությամբ բողոք է հասցեագրվել նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանին: Պաշտպանի կողմից բողոքի քննարկման և դրա ուսումնասիրման արդյունքում պարզ է դարձել, որ խորհրդարանական լսումների ուղիղ հեռարձակումը չապահովվելու համար ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի իրավասու աշխատակիցը ենթարկվել է կարգապահական տույժի:

Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել քաղաքականության մշակման և որոշումների կայացման գործում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ներգրավման կարևորությունը և շարունակականությունը, ինչն օրենսդրական գործընթացը դարձնում է լիակատար և ներառական:

Հայաստանը դեռևս չի վավերացրել Կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությունը, որի հետևանքով հնարավոր չէ անհատական և խմբային բողոքներ հասցեագրել ՄԱԿ-ի Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեին¹² Կոնվենցիայի դրույթների վերաբերյալ պետության խախտումների մասին: Հարցի վերաբերյալ մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն՝ 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներում¹³:

Կոնվենցիայի իրականացման վերաբերյալ ՀՀ կառավարության կողմից ներկայացված հաշվետվության մեջ նշվել է, որ Կոնվենցիայի կամընտիր արձանագրությունը կվավերացվի առաջիկա տարիներին՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կողմից իրենց իրավունքների լիակատար իրացման համար անհրաժեշտ հավասար հնարավորությունների և պայմանների էական բարելավումից հետո¹⁴, սակայն հարկ է

¹²Սույն հաղորդման սույն բաժնում այսուհետ՝ Կոմիտե

¹³http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fARM%2fCO%2f1&Lang=en

Տե՛ս ¹⁴Կոնվենցիայի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության առաջին զեկույցը (հաշվետու ժամանակաշրջան՝ 2010-2012 թթ.) հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության նիստի արձանագրությունից քաղվածք <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=80687>

արձանագրել, որ մինչ օրս քայլեր չեն ձեռնարկվում արձանագրության վավերացման ուղղությամբ:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հրատապ կերպով ընդունել «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» նոր օրենքի նախագիծը,

2. ապահովել որոշումների կայացմանը հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մասնակցությունը՝ ի թիվս այլնի նաև տեղեկատվությունը և միջավայրը վերջիններիս համար մատչելի դարձնելու միջոցով,

3. աշխատանքներ իրականացնել Կոնվենցիայի Կամրնտիր արձանագրության վավերացման ուղղությամբ:

3. Ֆիզիկական միջավայրի մատչելիություն

Ֆիզիկական միջավայրի հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հարմարեցված չլինելու խնդիրը համակարգային առումով լուծում չի ստացել նաև 2018 թվականի ընթացքում: Այս մասին մշտապես բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում և հաղորդումներում: Ընդ որում, դեռևս հարմարեցված չեն թե՛ որոշ պետական կառույցներ, թե՛ մասնավոր ծառայություն մատուցող կազմակերպությունների շինություններ (օրինակ՝ սրճարանները, խանութները և ժամանցային ու սպասարկման ոլորտի բազմաթիվ այլ վայրերը): Անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ տուն-ինտերնատներ Պաշտպանի և Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից կատարված այցերի ժամանակ պարզվել է, որ այստեղ ևս կա հարմարեցումների խնդիր¹⁵:

Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար ֆիզիկական մատչելի միջավայրի ապահովումն առաջանային է նրանց կողմից իրենց իրավունքներից ինքնուրույն օգտվելու տեսանկյունից: Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց անկախ ապրելու և կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության հնարավորություն ընձեռնելու նպատակով մասնակից պետությունները ձեռնարկում են

¹⁵ Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման՝ «Տարեցների իրավունքները» բաժնում

համապատասխան միջոցներ, որպեսզի նրանց համար մյուսների հետ հավասար հիմունքներով ապահովեն ֆիզիկական միջավայրի մատչելիությունը: Ընդ որում՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար պետք է ապահովվի կառույցների, ճանապարհների, բացօթյա և փակ հաստատությունների, դպրոցների, բնակելի տարածքների, ինչպես նաև բժշկական հաստատությունների մատչելիությունը¹⁶: Անհրաժեշտ է հատկապես ընդգծել, որ մատչելի ֆիզիկական միջավայրն օգտակար է ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող մարդու, այլ բոլորի համար¹⁷, և այն ենթադրում է ոչ միայն շինությունների մատչելիությունը, այլ նաև մայթեզների հարմարեցումը և հետիոտների շարժը սահմանափակող այլ խոչընդոտների վերացումը¹⁸: Միջավայրը մատչելի պետք է լինի ոչ միայն տեղաշարժման, այլ նաև տեսողական, լսողական, և այլ խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար:

«Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածն արգելում է բնակավայրերի նախագծումն ու կառուցապատումը, բնակելի շրջանների ձևավորումը, նախագծային լուծումների մշակումը, շենքերի, կառուցվածքների շինարարությունն ու վերակառուցումը, եթե դրանք հարմարեցված չեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց մատչելիության և օգտագործման համար: «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքաշինական նորմատիվ-տեխնիկական փաստաթղթերի համակարգը սահմանում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց տեղաշարժման մատչելիությունն ապահովող և այլ անհրաժեշտ նորմեր, կանոններ, ցուցանիշներ, որոնց կատարումը պարտադիր է քաղաքաշինական գործունեության սուբյեկտների, այդ թվում՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար¹⁹: Վերջիններս (մասնավորապես՝ համայնքի ղեկավարը²⁰) տալիս են քաղաքաշինական գործունեություն իրականացնելու համար

¹⁶ Տե՛ս Կոնվենցիա, հոդված 9, կետ 1, ենթակետ ա):

¹⁷ Տե՛ս <http://www.un.org/esa/socdev/enable/disacc.htm>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

¹⁸ Տե՛ս <http://www.un.org/esa/socdev/enable/disacc.htm>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

¹⁹ Տե՛ս «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 4:

²⁰ Տե՛ս «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 22.1, կետ 6:

ճարտարապետահատակագծային առաջադրանք²¹ (ՃՀԱ), որում նշվում են նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց ու բնակչության սակավաշարժ խմբերի պաշտպանության և այլ նորմատիվ ակտերով սահմանված պահանջներ²²:

Չնայած առկա օրենսդրական պահանջներին՝ ֆիզիկական մատչելիության ապահովման բավարար մեխանիզմեր գործնականում առկա չեն, ինչի պատճառով հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ զրկվում են ազատ տեղաշարժի հնարավորությունից: **Խնդիրն այն է, որ մի շարք դեպքերում հարմարեցումները սահմանափակվում են մուտքի և ելքի մոտ թեքահարթակի առկայությամբ, սակայն շենքի ներսում տեղաշարժը և ենթակառուցվածքներից օգտվելը շարունակում է մնալ անհնար հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար: Ավելին, մի շարք հասարակական կազմակերպություններ նշում են, որ հարմարեցումները նախատեսված չեն հաշմանդամության բոլոր տեսակների համար: Օրինակ՝ տեսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար նախատեսված հարմարեցումները հազվադեպ են ապահովվում²³, որի պատճառով հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ ստիպված են լինում դիմել օգնության, ինչը չի ապահովում ինքնուրույն իրավունքներն իրացնելու սկզբունքի իրացումը:**

Խնդիրը նաև այն է, որ մի շարք կառույցների շինարարությունն իրականացվել է մինչև համապատասխան շինարարական նորմերի և կանոնների հաստատումը, ինչի արդյունքում բազմաթիվ շինություններ հարմարեցված չեն:

Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց անխոչընդոտ տեղաշարժի հնարավորության սահմանափակումը համակարգային խնդիր է, որի հետևանքով սահմանափակվում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կրթություն ստանալու, աշխատանքային գործունեությամբ զբաղվելու, ինչպես նաև առողջության պահպանման, մշակութային կյանքին մասնակցելու և այլ իրավունքների ինքնուրույն իրականացումը:

²¹Տե՛ս «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 6:

²²Տե՛ս «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 22.1, կետ 2:

²³Օրինակ՝ տեսողության խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար անհրաժեշտ են այնպիսի հարմարություններ, ինչպես օրինակ՝ գոգավոր ծածկություններով հատվածներ, որը կզգուշացնի մայթի մոտալուտ ավարտի վերաբերյալ խաչմերուկներում ձայնային ազդանշաններով լուսացույցներ փողոց անցնելու համար և այլն:

Ավելին, մի շարք դեպքերում էլ հարմարեցումներն իրականացվում են շինարարական նորմերի խախտմամբ²⁴ կամ տեղաշարժը սահմանափակվում է թեքահարթակների դիմաց մեքենաների կայանման արդյունքում: Մա նաև վկայում է այն համակարգային խնդրի մասին, որ շատերն իրագեկված չեն թեքահարթակների օգտագործման կարևորության մասին²⁵:

Մեկ այլ խնդիր է մայրաքաղաքում, ինչպես նաև մարզերում ստորգետնյա և վերգետնյա անցումների անմատչելիության խնդիրը: Չնայած տարեցտարի աճում է այդպիսի անցումների թիվը, այնուամենայնիվ, հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ չեն կարողանում օգտվել դրանցից անհրաժեշտ վերելակների կամ հատուկ հարմարանքների բացակայության պատճառով: Ընդ որում, տվյալ խնդիրը խոչընդոտներ է ստեղծում ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց, այլ նաև տեղաշարժման խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար²⁶:

2018 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ակտիվ կենսագործունեության համար ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության ապահովման համար ձեռնարկվել են որոշ քայլեր: Երևանի քաղաքապետարանի տեղեկությունների համաձայն՝ 2018 թվականին կառուցվել է 207 թեքահարթակ և տեսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար 5 վարչական շրջանների 48 հասցեներում տեղադրվել են դեղին գույնի գոգավոր սալիկներ:

ՀՀ մարզերում ֆիզիկական միջավայրի մատչելիության հարցն առավել խնդրահարույց է: Տարբեր մարզերից ստացված տվյալների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ կան մարզեր, որտեղ 2018 թվականի ընթացքում հարմարեցումներ չեն իրականացվել: Օրինակ՝ ՀՀ Կոտայքի մարզում պետական և համայնքային սեփականություն հանդիսացող

²⁴ Տե՛ս <https://www.tert.am/am/news/2018/06/23/teqahartak/2722536>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

²⁵ Տե՛ս <https://www.panorama.am/am/news/2017/09/19/%D5%83%D5%88-%D5%B0%D5%B8%D6%80%D5%A4%D5%B8%D6%80/1836863>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

²⁶ Տե՛ս <https://www.youtube.com/watch?v=yomjcbOJ88E&fbclid=IwAR2DYdJdb5k4b0VrmM-8IX7iGYdCGhXFDSL44uqbEzUZGT6F30rihD0yHzY>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

կառուցապատման օբյեկտների մուտքի և կառույցի ներսում ազատ տեղաշարժի ապահովման համար աշխատանքներ չեն իրականացվել:

Չնայած վերջին տարիներին հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կենսագործունեության համար անարգել միջավայրի ձևավորմանն ուղղված միջոցառումներին՝ իրավիճակը Երևանում, ինչպես նաև մարզերում շարունակում է մնալ անբավարար:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. հնարավորինս սեղմ ժամկետներում ապահովել հանրային՝ այդ թվում՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության, տեղական ինքնակառավարման ու բոլոր մյուս մարմինների սեփականություն հանդիսացող շինությունների մատչելիությունը հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար,

2. ապահովել շարունակական վերահսկողություն նոր կառուցվող կամ հիմնովին վերանորոգվող քաղաքաշինական օբյեկտների մատչելիության ապահովման նպատակով:

4. Փոխադրամիջոցների մատչելիություն

2018 թվականի ընթացքում ՀՀ-ում միջմարզային և քաղաքային տրանսպորտային միջոցներում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովման խնդիրը շարունակում է մնալ չլուծված: Խնդիրը տարիներ շարունակ բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցներում և տարեկան հաղորդումներում: Փոխադրամիջոցների հարմարեցումը չափազանց կարևոր է, քանի որ այն նպաստում է բոլոր իրավունքների ինքնուրույն իրացմանը և ստեղծում է համապատասխան միջավայր հավասար հիմունքներով ազատություններից օգտվելու համար: Հարցը, հատկապես խնդրահարույց է մարզերում, քանի որ նույնիսկ մարզային մեծ քաղաքներում, ինչպիսիք են Գյումրին և Վանաձորը, չունեն ոչ մի մատչելի տրանսպորտային միջոց, որոնցից կկարողանան օգտվել հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ²⁷:

²⁷ «Ազաթ» հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների պաշտպանության կենտրոն ՀԿ

Հայաստանի Հանրապետությունը, վավերացնելով Կոնվենցիան, պարտավորություն է ստանձնել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար մյուսների հետ հավասար հիմունքներով փոխադրամիջոցների մատչելիության ապահովման նպատակով ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ²⁸: Ավելին, այս սկզբունքն ամրագրված է նաև ՀՀ օրենսդրությամբ, մասնավորապես՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 22-րդ հոդվածով և «Ավտոմոբիլային տրանսպորտի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածով:

Փոխադրամիջոցների մատչելիության ապահովման օրինակ է այն, որ ավտոբուսներն ունենում են վերելակ, իսկ սրահում միշտ կան ազատ տեղեր սայլակով մարդկանց համար՝ համալրված հատուկ ազդանշանով ու բռնակով: Մետրոյում տեսողական հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար տեղադրվում են վառ գունավորմամբ ռելիեֆային հարթակներ: Կանգառներում տրանսպորտի ժամանակացույցը գրվում է նաև Բրայլյան այբուբենով, իսկ սրահում ամեն կանգառ բարձրաձայն հայտարարվում է: Հարմարություններ պետք է ստեղծված լինեն նաև լսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար: Հանրային տրանսպորտում կանգառները պետք է հատուկ տեսատախտակի վրա գրվեն, ինչպես նաև կահավորված լինեն ավտոբուսից իջնելու մասին տեղեկացման ազդանշան²⁹: Իսկ հասարակական տրանսպորտի կայանների կողքին հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար անհրաժեշտ է նախատեսել ծածկած հարթակներ, պետք է տեղակայված լինեն նաև թիկնակով նստարաններ և ազատ տարածություն՝ սայլակների համար: Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կողմից օգտագործվող հետիոտնուղիների վերնաձածկույթը պետք է լինի կոշտ, ամուր՝ բացառելով սայթաքումները³⁰:

²⁸Տե՛ս Կոնվենցիա, հոդված 9, կետ 1

²⁹Տե՛ս

https://www.civilnet.am/news/2018/05/06/%D5%8D%D5%BA%D5%A1%D5%BD%D5%A5%D5%AC%D5%B8%D5%BE-%D5%BF%D6%80%D5%A1%D5%B6%D5%BD%D5%BA%D5%B8%D6%80%D5%BF%D5%AB-%D5%B8%D5%AC%D5%B8%D6%80%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%B0%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%B7%D6%80%D5%BB%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A8/336085_

2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

³⁰ Տե՛ս <https://fulllife.am/wp-content/uploads/2017/07/DPO-Zekuyc.pdf>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

Վերոնշյալը վկայում է, որ հարցի լուծման համար անհրաժեշտ են համակարգային լուծումներ, քանի որ մի քանի տրանսպորտային միջոցի հարմարեցումը չի կարող բավարար կերպով ապահովել հավասար հնարավորություններ:

Ավելին, 2018 թվականի ընթացքում արձանագրվել են դեպքեր, երբ տրանսպորտային միջոցների վարորդները ցուցաբերել են անհարգալից ու արժանապատվությունը նսեմացնող վերաբերմունք հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց նկատմամբ³¹: Մասնավորապես, եղել են դեպքեր, երբ վարորդը հրաժարվել է բացել թեքահարթակը՝ պատճառաբանելով, որ ուշանում է իր ժամից³², ինչի արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող մարդը հնարավորություն չի ունեցել անգամ անխոչընդոտ օգտվել արդեն իսկ հարմարեցված տրանսպորտային միջոցից:

2018 թվականին շարունակվել է չլուծված մնալ Երևանի մետրոպոլիտենի մատչելիության հարցը: Չնայած նրա, որ մետրոպոլիտենի գետնանցումի մուտքերը կահավորված են թեքահարթակներով, այնուամենայնիվ հաշմանդամություն ունեցող (հենաշարժական համակարգի կամ տեսողության հետ խնդիրներ ունեցող) մարդը չի կարող օգտվել Երևանի մետրոպոլիտենից: Ըստ Երևանի քաղաքապետարանի՝ մետրոպոլիտենի հարմարեցման ուղղությամբ 2018 թվականի ընթացքում միջոցառում չի ձեռնարկվել, քանի որ այն կպահանջի զգալի ֆինանսական ներդրումներ, ինչի հնարավորությունը ներկայում չկա:

Տրանսպորտային միջոցների մատչելիության ապահովման համար իրավասու պետական մարմինների կողմից 2018 թվականին իրականացվել են որոշակի աշխատանքներ: Մասնավորապես, ըստ Երևանի քաղաքապետարանի՝ տեսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար քաղաքային հասարակական տրանսպորտից

³¹Տե՛ս <https://www.facebook.com/groups/GRIMINALNEWS/permalink/1552236444886970/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

³²Տե՛ս <https://www.civilnet.am/news/2018/05/06/%D5%8D%D5%BA%D5%A1%D5%BD%D5%A5%D5%AC%D5%B8%D5%BE-%D5%BF%D6%80%D5%A1%D5%B6%D5%BD%D5%BA%D5%B8%D6%80%D5%BF%D5%AB-%D5%B8%D5%AC%D5%B8%D6%80%D5%BF%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%B0%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%B7%D6%80%D5%BB%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A8/336085>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

օգտվելու մատչելիության հարմարավետության ապահովման նպատակով 18 ավտոբուսների ուղեսրահներում տեղադրվել են կանգառների անվանումների հայտարարման (հայերեն և անգլերեն լեզուներով) ավտոմատ սարքեր: 2018 թվականին տեղաշարժվելու դժվարություն ունեցող հաշմանդամություն ունեցող կամ այդ մարդկանց փոխադրող տրանսպորտային միջոց ղեկավարող մարդկանց տրանսպորտային միջոցների համար տրամադրվել է 111 կտրոն³³:

Ըստ ՀՀ տրանսպորտի, կապի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների նախարարության տվյալների՝ 2018 թվականից սահմանված չվացուցակով Երևան-Գյումրի-Երևան երթուղով ուղևորափոխադրում է իրականացնում նոր էլեկտրագնացքը, որը հազեցված է լսողության խնդիր ունեցող ուղևորների կարիքներին համապատասխանող լուսատախտակներով և հաշմանդամություն ունեցող և սակավաշարժ՝ սայլակներով տեղափոխվող մարդկանց համար վագոն բարձրացնելու կամ իջեցնելու սարքավորումներով, նրանց և ուղեկցող մարդկանց համար հատուկ նստատեղերով:

Խնդրահարույց է այն, որ 2018 թվականի ընթացքում տրանսպորտային միջոցները հաշմանդամություն ունեցող և սակավաշարժ մարդկանց կարիքներին համապատասխանեցնելու ուղղությամբ առանձին աշխատանքներ չեն կատարվել, ինչպես նաև միջմարզային երթուղիներում չեն ներգրավվել հաշմանդամություն ունեցող և սակավաշարժ մարդկանց նստեցման և իջեցման համար հարմարեցված կամ վերասարքավորված ավտոբուսներ, ինչի մասին են վկայում նաև ՀՀ տրանսպորտի, կապի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների նախարարության տվյալները:

Ավելին, ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության պարզաբանումներից հետևում է, որ ՀՀ մարզերում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կարիքների համար հարմարեցված հասարակական տրանսպորտային միջոցներ չկան, և 2018 թվականին վերոնշյալ խնդրի լուծման նպատակով քայլեր չեն ձեռնարկվել: Միայն Տավուշի մարզում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կարիքների համար հարմարեցվել է 1 ավտոբուս (վերելակի առկայությամբ):

³³Տե՛ս <https://www.yerevan.am/am/transport-department/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

Մեկ այլ խնդիր է նաև այն, որ կանգառները ևս հարմարեցված չեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար: 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ մարզերում հասարակական տրանսպորտի կանգառներում տեսողական խնդիր ունեցող կամ կույր մարդկանց համար հատուկ սալիկների տեղադրման կամ այլ հարմարեցումներ նախատեսելու ուղղությամբ քայլեր չեն ձեռնարկվել: Այդ մասին են վկայում նաև ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության տվյալները:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2017-2021 թվականների համալիր ծրագրի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանով որոշակի գործողություններ նախատեսված են: Մասնավորապես, միջոցառումների ցանկի 2.2-րդ կետով նախատեսվում է մատչելի տրանսպորտով ապահովում, մասնավորապես՝ միջքաղաքային, ներքաղաքային կանոնավոր ուղևորափոխադրումներ իրականացնող տրանսպորտային միջոցների մատչելիության ապահովում, ինչպես նաև մայթերի, կանգառների, ավտոկայանատեղերի, ավտոկայանների, ավտոկայարանների հարմարեցում, հատուկ ձայնային ազդանշանների տեղադրում լուսացույցների վրա: Նշյալ գործողությունների համար վերջնաժամկետ է նախատեսված 2021 թվականը: Ավելին, ակնկալվող ցուցանիշների ուսումնասիրությունը նաև վկայում է, որ համակարգն ամբողջովին հարմարեցված չի լինելու: Այսպես, ցուցանիշն է՝ հանրապետություն ներկրվող տրանսպորտային միջոցների առնվազն 30%-ը մատչելի է, կանոնավոր ուղևորափոխադրումներում ներգրավված տրանսպորտային միջոցների առնվազն 25%-ը վերազինվել են հատուկ սարքավորումներով, իսկ մյուս թիրախային ցուցանիշների համար նախատեսված է 50%: Այստեղից ակնհայտ է դառնում, որ մինչև 2021 թվականը Հայաստանում դեռևս հնարավոր չի լինի ապահովել ամբողջական մատչելիություն:

Ուստի, չնայած իրականացված որոշ քայլերին՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար տրանսպորտի մատչելիության հարցը համակարգային առումով շարունակում է մնալ չլուծված: Այն մեր երկրում առաջնահերթ լուծում պահանջող հարցերից է:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար մատչելի տրանսպորտային համակարգի ստեղծման ուղղությամբ՝ նախատեսելով՝

1. առանձնացված և մանրամասն գործողությունների ծրագիր Երևանում և ՀՀ բոլոր մարզերում տրանսպորտի համակարգի ամբողջական հարմարեցման համար հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար,

2. իրազեկել տրանսպորտային միջոցներով ծառայություն մատուցողներին, այդ թվում՝ վարորդներին, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների և նրանց հավասար հնարավորությունների վերաբերյալ:

5. Տեղեկությունների և հաղորդակցության մատչելիություն

Տարիներ շարունակ Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից բարձրաձայնվում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար տեղեկատվության մատչելիության բացակայության հարցը, որը լուծում չի ստացել նաև 2018 թվականին: Վերոնշյալ խնդիրների մասին մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն³⁴: Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ տեղեկություններ ստանալու ազատությունը նպաստում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կողմից ինքնուրույն որոշումների կայացմանը, իրենց իրավունքների և հնարավորությունների մասին իրազեկմանը և հասարակություն լիարժեք ինտեգրմանը:

Տեղեկությունների մատչելիությունը ենթադրում է այնպիսի միջոցների առկայություն, որոնք հնարավորություն կտան մարդուն ինքնուրույն և առանց այլ անձի օգնությամբ ստանալ անհրաժեշտ տեղեկություն: Ըստ այդմ, չափազանց կարևոր է, որպեսզի օրինակ՝ գնապիտակները, հայտարարություններն առողջապահական տեղեկատվություն պարունակող բուկլետները, կայքէջերը մատչելի և հասանելի լինեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար:

Մարդու տեղեկություններ ստանալու իրավունքը նախատեսված է ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ և 51-րդ հոդվածներով: Երաշխիքներ են նախատեսված նաև

³⁴Տե՛ս Կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ:

Կոնվենցիայի 21-րդ հոդվածով և «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածով: Ըստ այդմ, պետությունը պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ միջոցներ՝ ապահովելու համար, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ կարողանան իրականացնել խոսքի ու կարծիքի ազատության իրավունքը, ինչպես նաև փնտրել, ստանալ և տարածել տեղեկություններ ու գաղափարներ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով և հաղորդակցության իրենց նախընտրած բոլոր միջոցներով: Անհրաժեշտ է երաշխավորել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց տեղեկություն ստանալու իրավունքը մատչելի ձևով, ճիշտ ժամանակին և առանց հավելյալ ծախսերի:

Խնդիրը նաև պայմանավորված է օրենսդրական կարգավորման բացերով: Օրինակ՝ «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար տեղեկությունների մատչելիության վերաբերյալ կարգավորումներ առկա չեն: «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքն ամրագրում է յուրաքանչյուրի՝ մատչելի ձևով իր առողջական վիճակի, հետազոտությունների արդյունքների, հիվանդության ախտորոշման և բուժման մեթոդների, դրանց հետ կապված ռիսկի, բժշկական միջամտության հնարավոր տարբերակների, հետևանքների և բուժման արդյունքների մասին տեղեկություն ստանալու իրավունքը, սակայն դրանում բացակայում են գործուն մեխանիզմներ հենց տեղեկատվական նյութերի մատչելիության վերաբերյալ: 2018 թվականին ՀՀ առողջապահության նախարարության շրջանառել է «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որով ամրագրվում է բժշկական օգնություն և սպասարկում իրականացնողների պարտականությունը՝ պացիենտին բժշկական օգնություն և սպասարկում տրամադրելուց առաջ, իսկ անգիտակից կամ կյանքին սպառնացող վիճակում գտնվող պացիենտներին գիտակցության գալուց կամ կյանքին սպառնացող վտանգի վերացումից հետո իրազեկել պացիենտի իրավունքների, ներառյալ՝ պետության կողմից երաշխավորված բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք) և

պարտականությունների մասին՝ նրան կամ նրա օրինական ներկայացուցչին տրամադրելով իրազեկման թերթիկ:

Մինչդեռ, սույն դրույթն ինքնին խնդրահարույց է, որի մասին բարձրաձայնել է Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ նշելով, որ այն գործնականում կիրառելու համար անհրաժեշտ է Նախագծով ամրագրել գործուն կարգավորումներ մարդու (պացիենտ) իրավունքների և պարտականությունների մասին իրազեկման թերթիկը մատչելի ձևով տրամադրելու համար: Հակառակ դեպքում կառուցակարգերի բացակայության պարագայում օրենքը գործնականում միատեսակ չի կիրառվի, ինչի արդյունքում հնարավոր չի լինի իրացնել յուրաքանչյուրի, այդ թվում նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց տեղեկություններ ստանալու իրավունքը:

Մանրամասն կարգավորումներ նախատեսված չեն նաև «Տեղեկատվության ազատության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով, որը չի նախատեսել մեխանիզմներ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար տեղեկատվության ազատության իրավունքի լիարժեք իրացումն ապահովելու համար:

«Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի 5.1-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ հանրային հեռուստառադիոընկերությունը և ՀՀ-ում գործող այլ մասնավոր հեռուստաընկերություններ, որոնք հեռարձակում են մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ, պարտավոր են իրենց ծրագրերում ապահովել լսողական խնդիրներ ունեցող անձանց համար տեղեկատվության ստացման մատչելիությունը, ինչպես նաև օրվա եթերաժամում առնվազն մեկական մանկական և լրատվական հեռուստահաղորդում հեռարձակել ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրերով: Նշյալ օրենսդրական կարգավորման արդյունավետության գնահատման համար պետության կողմից քայլեր չեն ձեռնարկվել:

Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի տրամադրած տեղեկությունները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ վիճակագրություն չի վարվում հեռուստաընկերությունների կողմից այս պահանջի կատարման մանրամասների վերաբերյալ: Մասնավորապես, չի ուսումնասիրվել, թե արդյոք Հանրային հեռուստաընկերության և Հայաստանի

Հանրապետությունում գործող և մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից իրենց ծրագրերում ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով հեռարձակվող քանի հաղորդում է ցուցադրվում և որ ժամերին:

Ավելին, հանձնաժողովից տեղեկացվել է, որ հանձնաժողովն իրականացնում է օրենքով իրեն վերապահված գործառույթներ և վերահսկում է հեռուստառադիոընկերությունների գործունեության համապատասխանությունն օրենսդրության և լիցենզիայի պայմաններին, իսկ հանձնաժողովին համապատասխան հաղորդումների, որոնք ուղեկցվում են ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով, հեռարձակման պարբերականության, ժամերի տևողության և քանակի վերաբերյալ առանձին ուսումնասիրություններ իրականացնելու գործառույթ օրենքով վերապահված չէ և հանձնաժողովը նման ուսումնասիրություններ չի իրականացնում:

Նշված մոտեցումը բնականաբար անընդունելի է՝ հաշվի առնելով այն, որ խնդրո առարկա պահանջը ևս նախատեսված է օրենքով և դրա իրականացումը պետք է վերահսկվի Հանձնաժողովի կողմից: Ավելին, «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 18-րդ կետի համաձայն՝ Հանձնաժողովը նաև իրականացնում է հեռուստառադիոընկերությունների գործունեության մշտադիտարկում: Ուստի, օրենսդրական հիմքը մշտադիտարկում իրականացնելու առկա է: Լսողության խնդիրներ ունեցող մարդիկ փաստում են նաև, որ լուրերի թողարկումների ժամանակ տեսապատկերները չեն համապատասխանում ենթագրերի հետ³⁵:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից ուսումնասիրության են ենթարկվել նաև մի շարք կայքէջեր, որոնցում զետեղված տեղեկատվությունն առաջնային են իրավունքի սուբյեկտի համար: Այսպես, 2018 թվականին «Իրավական ակտերի նախագծերի միասնական կայքէջ՝ «e-draft.am» և Հայաստանի իրավական տեղեկատվական համակարգ՝ «arlis.am» կայքերի մատչելիության ապահովման հարցը դեռևս լուծում չի ստացել, ինչը լուրջ

³⁵ Տե՛ս «Ագաթ» հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների պաշտպանության կենտրոն ՀԿ-ի կողմից տրամադրած տեղեկություններ:

խոչընդոտներ է ստեղծում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ինքնուրույն որոշումների կայացման, իրենց իրավունքների և հնարավորությունների մասին իրազեկման և սոցիալական ներառման համար: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2017-2021 թվականների համալիր ծրագրի իրականացումն ապահովող միջոցառումների ցանկով նախատեսվում է միայն 2019-2020 թվականներին տեսողության և լսողության խնդիրներով հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար ապահովել պետական մարմինների պաշտոնական էլեկտրոնային կայքէջերի հասանելիություն³⁶:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ 2018 թվականին կատարվել են ուսումնասիրություններ, որի արդյունքում նախատեսվում է մշակել մեկ մատչելի կայքէջ, որտեղ ներառված կլինեն անհրաժեշտ տեղեկությունները:

Չնայած նկարագրված որոշակի քայլերի՝ հարցը համակարգային առումով չի լուծվել և բազմաթիվ կայքեր անմատչելի են հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարելի է արձանագրել, որ պետությունը դեռևս բավարար չափով չի երաշխավորում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց տեղեկատվության մատչելիության ազատությունը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

1. իրավական ակտերում համապատասխան փոփոխությունների միջոցով նախատեսել գործուն մեխանիզմներ (օրինակ՝ խանութներում Բրայլյան գրերով կամ մատչելի ձևով տպագրված գնապիտակների առկայության պարտադիր պահանջ, առողջապահական հաստատություններում մատչելի տեղեկատվական նյութերի պարտադիր պահանջ, ինտերնետային կայքերի մատչելիության պարտադիր պահանջ,) տեղեկատվության մատչելիության ապահովման համար՝ օրինակ՝

- «Մպատողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում,
- «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքում,

³⁶ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հունվարի 12-ի նիստի թիվ 1 արձանագրային որոշում, Հավելված թիվ 2, կետ 2.3.2.

2. «Տեղեկատվության ազատության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծով ամրագրել հատուկ կարգավորումներ՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար ճիշտ ժամանակին, մատչելի ձևով և առանց հավելյալ ֆինանսական բեռի տեղեկատվության տրամադրումն ապահովելու վերաբերյալ,

3. «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծով ամրագրել գործուն կարգավորումներ մարդու (պացիենտ) իրավունքների և պարտականությունների մասին իրազեկման թերթիկը մատչելի ձևով տրամադրելու համար,

4. ուսումնասիրել Հանրային հեռուստաընկերության, Հայաստանի Հանրապետությունում գործող ու մանկական և (կամ) լրատվական հեռուստահաղորդումներ հեռարձակող մասնավոր հեռուստաընկերությունների կողմից իրենց ծրագրերում ժեստերի լեզվով թարգմանությամբ կամ հայերեն լուսագրով հեռարձակվող քանի հաղորդում է ցուցադրվում և որ ժամերին՝ օրենքի համապատասխան կարգավորման արդյունավետությունը գնահատելու համար:

6. Մասնակցությունը մշակութային կյանքին, հանգստին, ժամանցային ու սպորտային միջոցառումներին

2018 թվականին համակարգային լուծում չի ստացել Մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցներում և տարեկան հաղորդումներում բարձրաձայնված՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մշակութային հիմնարկների և մարզական կառույցների մատչելիության խնդիրը:

Մշակույթ

Հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով մշակութային կյանքին մասնակցելու իրավունքն ամրագրված է Կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածով: Համապատասխան կարգավորումներ են նախատեսված նաև «Հայաստանի

Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածով:

Կոմիտեի 2014 թվականի թիվ 2 Ընդհանուր մեկնաբանությունը նշում է, որ անհրաժեշտ են նաև այնպիսի հարմարեցումներ, ինչպիսիք են պատկերասրահներում՝ ցուցադրվող նկարի նկարագրությունը, ֆիլմերի համար՝ տիտրերը, թատրոնների համար՝ ժեստերի լեզվով թարգմանությունը, մտավոր հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար՝ այլընտրանքային գրքերը³⁷: Մինչդեռ, լսողական, տեսողական կամ այլ տիպի հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար հարմարեցված ներկայացումներ ու համերգներ գրեթե չեն լինում³⁸: Ավելին, մշակութային օբյեկտների անմատչելիությունը խոչընդոտում է, որպեսզի հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ մասնակից դառնան մշակութային կյանքին: Մասնավորապես, Հայաստանում գրեթե չեն գործում այնպիսի արվեստի խմբակներ (թատերական, նկարչություն, երգի, պարի և արվեստի այլ խմբակներ), որտեղ ներգրավված կլինեն հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ³⁹:

Դրա հետ մեկտեղ դեռ գործում են մշակութային հաստատություններ, որոնք մատչելի չեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մուտքի և ելքի, ինչպես նաև նշված շինությունների ներսում նրանց ազատ տեղաշարժի համար: Ընդ որում, հենաշարժողական, ինչպես նաև լսողական և տեսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար հատուկ հարմարեցված տարածքներ ընդհանրապես նախատեսված չեն մի շարք կինոթատրոնների, թատրոնների և այլ մշակութային կառույցների դահլիճներում:

³⁷Տե՛ս <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

³⁸Տե՛ս <https://www.civilnet.am/news/2018/02/27/%D4%BC%D5%A1%D5%BE-%D5%AA%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF-%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%AF%D5%A1%D6%81%D5%B6%D5%A5%D5%AC%D5%B8%D6%82-%D5%AB%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%82%D5%B6%D6%84%D5%A8/330671>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

³⁹Տե՛ս <https://www.civilnet.am/news/2018/02/27/%D4%BC%D5%A1%D5%BE-%D5%AA%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D5%B6%D5%A1%D5%AF-%D5%A1%D5%B6%D6%81%D5%AF%D5%A1%D6%81%D5%B6%D5%A5%D5%AC%D5%B8%D6%82-%D5%AB%D6%80%D5%A1%D5%BE%D5%B8%D6%82%D5%B6%D6%84%D5%A8/330671>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման ուղղությամբ ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր: Ըստ ՀՀ մշակույթի նախարարության՝ խնդիրը (ազատ տեղաշարժ և սանհանգույցներ) լուծված է Հայոց ցեղասպանության և Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտներում, Մ. Սարյանի տուն-թանգարանում, Երևանի Պ. Չայկովսկու անվան միջնակարգ երաժշտական մասնագիտական դպրոցում և 29 մշակութային կազմակերպություններից 7-ը գտնվում են առաջին հարկում:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2018 թվականի տարեկան ծրագրից բխող ՀՀ մշակույթի նախարարությանը վերապահված՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ինտեգրումը հասարակություն մշակույթի և սպորտի միջոցով ծրագրերի շրջանակում «Երեխաների հատուկ ստեղծագործական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ը Երևանի, Լոռու, Շիրակի և Գեղարքունիքի մարզերի մասնաճյուղերում իրականացրել է գեղագիտական, արհեստագործության ուսուցման ծրագիրը, որի շրջանակում կազմակերպվել է արվեստի և արհեստների անվճար ուսուցում 614 հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար 12 մասնագիտությամբ:

Մինչդեռ, Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2018 թվականի տարեկան ծրագրով նախատեսված որոշ միջոցառումների իրականացման վերաբերյալ ՀՀ մշակույթի նախարարությունը տեղեկություն չի տրամադրել: Օրինակ՝ վերոնշյալ ծրագրով 2018 թվականին նախատեսվում էր մշակութային ծրագրեր իրականացնել թանգարաններում, գրադարաններում, թանգարաններում տեսողության խնդիրներով այցելուների համար մատուցել աուդիոգիդ ծառայություն, լսողության խնդիրներ ունեցող անձանց համար ներդնել սուրդո ծառայություն և այլն: Ակնհայտ է, որ Մշակույթի նախարարությունն այս միջոցառումները չի իրականացրել և չի էլ նշել, թե ինչու հնարավոր չի եղել իրականացնել դրանք:

ՀՀ մշակույթի նախարարի 2017 թվականի հուլիսի 6-ի թիվ 368-Ա հրամանով նախատեսվել են ՀՀ մշակույթի նախարարության ենթակայության թանգարանների մշտական ցուցադրության այցելության և բացատրության (էքսկուրսիա) տոմսերի գները և արտոնությունները: Մասնավորապես, թանգարանի մշտական ցուցադրության անվճար

այցելության արտոնություններ են սահմանվել հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ 1-ին խմբի (ուղեկցողի հետ), հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ 2-րդ և 3-րդ խմբերի (առանց ուղեկցողի) համար՝ աշխատանքային բոլոր օրերին: Մինչդեռ, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց իրավունքների պաշտպանությամբ զբաղվող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ տարբեր հանրային քննարկումների ժամանակ բազմիցս բարձրաձայնում են, որ արտոնության տրամադրումը չպետք է պայմանավորված լինի մարդու մոտ բացառապես հաշմանդամություն ունենալու փաստով: Այն կարող է պայմանավորված լինել, օրինակ, սոցիալ-տնտեսական վիճակի և հաշմանդամության փաստի համակցությամբ: *Ավելին, առ այսօր շարունակում է չլուծված մնալ հաշմանդամություն ունեցող անձին ուղեկցողի համար նախատեսված արտոնությունների հարցը: Խնդրի վերաբերյալ մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն⁴⁰:*

Սպորտ

Կոնվենցիայի 30-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ մասնակից պետությունն ապահովում է հատուկ սպորտային միջոցառումներին հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մասնակցության հնարավորությունը, ինչպես նաև խրախուսում է անհրաժեշտ ուսուցման, վերապատրաստման և այլ միջոցների ապահովումը՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով:

Չնայած նշված պահանջի՝ ըստ Մարդու իրավունքների պաշտպանին ներկայացված դիմումների ու բողոքների, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների ներկայացրած տվյալների՝ մարզադպրոցների շենքերում բացակայում են թեքահարթակները, շենքերի ներսում՝ հանդերձարանները, սանհանգույցները, ինչպես նաև հենց մարզադահլիճները հարմարեցված չեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար: Ավելին, շենքերի ներսում ազատ տեղաշարժի համար առկա չեն անհրաժեշտ հարմարանքներ⁴¹:

⁴⁰Տե՛ս ՄԱԿ-ի հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ:

⁴¹Օրինակ՝ վերելակ և (կամ) ամբարձիչ, տեղաշարժման խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար սանհանգույցների և դռների մատչելիություն և այլն:

Սպորտային այնպիսի կառույցներ, ինչպիսին լողավազաններն են, որոնք հատկապես կարող են առողջարար և օգտակար լինել որոշ տեսակի հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար, ֆիզիկապես մատչելի չեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց և երեխաների համար, առկա չեն իրենց տարածքներում կամ անհասանելի են որևէ այլ պատճառով: «Սեյվ դը չիլդրեն ինթերնեշնլ»-ի հայաստանյան ներկայացուցչության տեղեկությունների համաձայն՝ երբեմն ծնողները ստիպված են համայնքի մարզիչներին կրկնակի գին վճարել իրենց հաշմանդամություն ունեցող երեխային լողալ սովորեցնելու համար⁴²:

Խնդրի լուծման կապակցությամբ 2018 թվականին ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր, օրինակ՝ ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության տեղեկությունների համաձայն՝ 2018 թվականին ավարտվել են Կոտայքի մարզի Չարենցավան քաղաքի մարզադպրոցի շինարարական աշխատանքները, որի արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար նախատեսվել են թեքահարթակ և սանհանգույցից օգտվելու հնարավորություն: ՀՀ մշակույթի նախարարությանը պետական աջակցություն է տրամադրել «Հայաստանի ազգային պարաօլիմպիկ կոմիտե», «Հայաստանի կույրերի միավորում», «Խուլերի հայկական սպորտային կոմիտե» կազմակերպություններին:

Չնայած վերոնշյալի՝ սույն բաժնում տեղ գտած տվյալները վկայում են, որ դեռևս համակարգային առումով լուծում չի ստացել մշակութային կյանքին, հանգստին, ժամանցային ու սպորտային միջոցառումներին հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց լիարժեք մասնակցության հարցը:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ ՀՀ կառավարությանն առընթեր քաղաքաշինության պետական կոմիտեին, ՀՀ մշակույթի, ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարություններին, ինչպես նաև ՀՀ տեղական կառավարման մարմիններին առաջարկվում է քայլեր ձեռնարկել, անհրաժեշտության դեպքում նախատեսելով նաև ժամանակավոր լուծումներ (թեքահարթակներ կամ այլ անհրաժեշտ հարմարանքներ)՝ մշակութային շենքերը, վայրերը, միջոցառումները, ինչպես նաև մարզադպրոցներն ու

⁴²Տե՛ս <https://www.hrw.org/hy/report/2017/02/22/300330>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

սպորտային միջոցառումները հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար մատչելի դարձնելու ուղղությամբ: Անհրաժեշտ է նաև մատչելի դարձնել ֆիլմերը, ներկայացումները, ցուցահանդեսները՝ ապահովելով դրանց ձայնային կամ տիտրային լուծումները:

7. Կրթության իրավունք

Նախադպրոցական կրթություն

Նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների (ՆՈՒՀ) մատչելիության խնդիրը շարունակում է չլուծված մնալ Հայաստանում: Խնդիրը մշտապես բարձրաձայնվել է ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի տարեկան զեկույցներում և հաղորդումներում:

Նախևառաջ, խնդիրն այստեղ շենքային պայմանների անբավարարությունն է, որը հատկապես ընդգծված է որոշ մարզերում: Խնդիրը նաև այն է, որ ակնհայտ քիչ է ներառական նախադպրոցական ուսուցում կազմակերպող հաստատությունների թիվը:

Երևանի քաղաքապետարանի ենթակայությամբ գործում է 160 մանկապարտեզ, որից միայն 8-ն է իրականացնում ներառական կրթություն⁴³, ինչը բնականաբար խնդրահարույց է և չի կարող բավարար համարվել հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ներառական նախադպրոցական կրթության կազմակերպման համար: Խնդիրը հատկապես ընդգծված է որոշ մարզերում: Որոշ մանկապարտեզները հրաժարվում են ընդունել հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին՝ հաշվի առնելով այն, որ իրենք պատրաստ չեն իրականացնել այդ երեխաների խնամք ինչպես շենքային պայմանների, այնպես էլ թիմի կրթության առանձնահատուկ պայմանի կարիք ունեցող երեխայի հետ աշխատելու որակավորման պատճառով⁴⁴:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների տվյալների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մարզերում հարմարեցված ՆՈՒՀ-երի թիվը ևս բավարար չէ: ՀՀ Կոտայքի մարզում 2018 թվականին գործել է 54 նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն, որոնցից միայն 7-ում առկա են արտաքին թեքահարթակներ և միայն Եղվարդ քաղաքի

⁴³Տե՛ս <https://www.yerevan.am/am/pre-school-education/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁴⁴Տե՛ս <https://www.lragir.am/2018/10/30/391134/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ, «Կոնտակտ Պլյուս» ՀԿ

նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունն ունի շենքում ազատ տեղաշարժի համար նախատեսված հարմարեցումներ: Իսկ որոշ մարզերում էլ 2018 թվականի ընթացքում նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար մատչելի դարձնելու ուղղությամբ աշխատանքներ չեն իրականացվել (օրինակ՝ ՀՀ Արագածոտնի և Սյունիքի, Վայոց Ձորի մարզեր):

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ 2018 թվականի ՀՀ պետական բյուջեի շրջանակում իրականացվել է «Հաշմանդամ երեխաների ցերեկային խնամքի ծառայությունների մատուցում Երևանի Մալաթիա-Սեբաստիա վարչական շրջանի թիվ 92 ներառական մանկապարտեզում» ծրագիրը, որի արդյունքում այդտեղ ծառայություններ է տրամադրվել միջինը 16 երեխայի: Այս մանկապարտեզում գործում է 3 նախաներառական և 6 ներառական խումբ, որտեղ հաճախում է կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող՝ թեթև, միջին և ծանր զարգացման խնդիրներով 42 երեխա⁴⁵:

«Կայուն զարգացման նպատակների իրականացման աջակցություն, ջրի և սանիտարական պայմանների առկայությունը, որպես մարդու իրավունք» ծրագրի շրջանակում 2018 թվականի մայիս-հունիս ամիսներին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները մոնիթորինգային այցեր են իրականացրել Երևանի և մարզերի ավելի քան 200 ուսումնական հաստատություններ, որոնցից 80-ը՝ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն: Այցերի ընթացքում ուսումնասիրվել է նախադպրոցական, հանրակրթական և երեխաների խնամքի հաստատություններում ջրամատակարարման և սանիտարական ծառայությունների հասանելիությունը, ստուգվել են հաստատություններում գործող սանհանգույցները, ջրի և սանիտարական պայմանները, հատուկ ուշադրություն է դարձվել հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին և հատուկ խմբերին ծառայություններ մատուցող հաստատություններին: Մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել է, որ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններից

⁴⁵Տե՛ս <https://www.yerevan.am/am/news/apahovel-liarzhkek-paymanner-nerarhakan-nakhnakan-krt-owt-yan-hamar-k-aghak-apetn-ayts-elel-e-t-iv-92/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

միայն 2 սանհանգույց է հարմարեցված եղել հաշմանդամություն ունեցող և սակավաշարժուն խմբերի երեխաների համար⁴⁶:

Խնդիրն այն է, որ **հաշմանդամություն ունեցող և/կամ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխայի նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն ընդգրկման և հաստատությունում ուսուցման կազմակերպման մեխանիզմները որևէ փաստաթղթով կամ իրավական ակտով կարգավորված չեն:**

Դեռևս 2017 թվականին ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից շրջանառության մեջ է դրվել **նոր խմբագրությամբ «Նախադպրոցական կրթության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը**: Սույն օրենքի նախագիծը երաշխավորում է համընդհանուր ներառական կրթության միջոցով նախադպրոցական կրթությունը դարձնել մատչելի և հասանելի քաղաքաբնակ և գյուղաբնակ բոլոր երեխաների համար, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող, ինչպես նաև սոցիալական և տնտեսական պատճառներով խոցելի երեխաների համար: **Նախագծով նախատեսվում են որոշակի երաշխիքներ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար, օրինակ՝** հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ նախադպրոցական ուսումնական հաստատություններ ընդունվելու առաջնահերթ իրավունքից օգտվելու հնարավորություն⁴⁷: Սակայն անհրաժեշտ է հատուկ ընդգծել, որ Նախագիծը 2019 թվականի մարտի 30-ի դրությամբ դեռևս չի ընդունվել, ինչը խնդրահարույց է, քանի որ անհրաժեշտ է հրատապ քայլեր ձեռնարկել հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքը երաշխավորելու նպատակով:

Որոշ ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, որ տարբեր են նաև ներառական նախադպրոցական կրթության վերաբերյալ ընկալումները: Մասնավորապես, «Հայաստանում նախադպրոցական կրթության մատչելիության» հետազոտության մեջ նշվում է, որ գյուղական համայնքներում հարցվողների 92.6%-ը նշում է, որ այն մանկապարտեզում, ուր հաճախում է իրենց երեխան, **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** երեխաներ ընդգրկված չեն, այդ ցուցանիշը քաղաքային

⁴⁶Մանրամասն տե՛ս «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ զեկույցում

⁴⁷Տե՛ս https://www.e-draft.am/projects/504/justification_2019_թվականի_մարտի_29-ի_դրությամբ:

համայնքներում կազմել է 83.7%: Հարցվողների 14.5%-ը պնդում է, որ բացասաբար կվերաբերվեին, եթե իրենց երեխայի խումբ կամ մանկապարտեզ հաճախեին **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** կամ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներ: Գյուղական համայնքների բնակիչներն ավելի հանդուրժող են ներառական նախադպրոցական կրթության հարցում, քան քաղաքային բնակչությունը: Մանկապարտեզներում **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** երեխաների ընդգրկվածության վերաբերյալ դրական ընկալման ամենացածր ցուցանիշն ու չեզոք ընկալման ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել են Երևանում: Այն հարցվողները, ում երեխան հաճախում է մանկապարտեզ, որտեղ կան **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** երեխաներ, ավելի դրական են տրամադրված նրանց ներառվածության հարցում⁴⁸: Բացի այդ, ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, ծնողները նախաձեռնող չեն իրենց **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** երեխաներին նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն տանելու հարցում՝ նախընտրելով հատուկ վերականգնողական կամ զարգացման կենտրոնները, մյուս կողմից՝ նաև նախակրթարանների տնօրենները ցանկություն չունեն ներգրավել **կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող** երեխաներին՝ հիմնականում պատճառաբանելով, որ մանկապարտեզում չկան համապատասխան պարագաներ, մասնագետներ և հատուկ խնամքի պայմաններ⁴⁹:

Ներառական նախադպրոցական կրթությունը լիարժեք մատչելի չէ հաշմանդամություն ունեցող բոլոր երեխաների համար, որի հետևանքով վերջիններս զրկվում են կրթություն ստանալու իրավունքից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է՝

⁴⁸Տե՛ս

https://armenia.savethechildren.net/sites/armenia.savethechildren.net/files/library/Assessment%20on%20Access%20to%20Pre-school%20Education%20Services_ARM.pdf, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁴⁹Տե՛ս

https://armenia.savethechildren.net/sites/armenia.savethechildren.net/files/library/Assessment%20on%20Access%20to%20Pre-school%20Education%20Services_ARM.pdf, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

1. *Ֆինանսական միջոցներ հատկացնել նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունները մատչելի դարձնելու համար (ֆիզիկական մատչելիություն),*

2. *նախատեսել հաշմանդամություն ունեցող և/կամ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխայի նախադպրոցական ուսումնական հաստատություն ընդգրկման և հաստատությունում ուսուցման կազմակերպման հստակ մեխանիզմներ,*

3. *ծնողների, երեխաների, ինչպես նաև մասնագետների շրջանում շարունակել ներառական կրթության վերաբերյալ իրազեկման աշխատանքները:*

Հանրակրթություն

Համակարգային առումով դեռևս լուծված չէ արդյունավետ ներառական կրթության իրականացման խնդիրը: Այս խնդիրների մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը մշտապես բարձրաձայնել է տարեկան զեկույցներով և հաղորդմամբ, ինչպես նաև խնդիրների մասին նշում են մի շարք հասարակական և միջազգային կազմակերպություններ և Կոմիտեն⁵⁰:

Հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում տեղաշարժման դժվարություն ունեցող մարդկանց համար բացակայում են վերելակները, դռները դժվար են հրվում, ունեն շեմեր, չկան բռնակներ, բացակայում են հարմար սանհանգույցներ: Շենքերը նաև հարմարեցված չեն տեսողության և լսողության խնդիրներ, մտավոր առանձնահատկություններ և այլ դժվարություններ ունեցող մարդկանց համար (բացակայում են, օրինակ, գունային գծանշումներ և այլն): Առկա է նաև դասագրքերի մատչելիության խնդիրը⁵¹:

ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 2014 թվականի դեկտեմբերի 1-ին ընդունվել է «Հանրակրթության մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու

⁵⁰Տե՛ս ՄԱԿ-ի հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական զեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRPD%2fGEC%2f8631&Lang=en, <https://www.hr.org/hy/report/2017/02/22/300330>

⁵¹Մանրամասն տե՛ս սույն հաղորդման «Կրթության իրավունք» բաժնում

մասին» ՀՀ օրենքը, որով նախատեսվել է մինչև 2025 թվականի օգոստոսի 1-ը հանրապետությունում ներդնել համընդհանուր ներառական կրթության համակարգը:

Ըստ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության տվյալների՝ 2018-2019 ուսումնական տարվա առաջին կիսամյակում հանրապետությունում գործել է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի հրամանով ճանաչված 150 ներառական կրթություն իրականացնող հանրակրթական դպրոց, համընդհանուր ներառական կրթություն է իրականացվում ՀՀ Սյունիքի (120 դպրոց) Տավուշի (81 դպրոց), Լոռու (151 դպրոց), Արմավիրի (111 դպրոց) մարզերում: Ընդ որում՝ Երևանում ներառական կրթություն է իրականացվում 54 դպրոցում⁵²:

Թեև Կոմիտեն ողջունել է անցումը համընդհանուր ներառական կրթություն, այնուամենայնիվ Կոմիտեին մտահոգել է, որ չնայած ներառական կրթության ավելացող միտումներին, հաշմանդամություն ունեցող բազմաթիվ երեխաներ, ովքեր ապրում են խնամքի հաստատություններում և գյուղական շրջաններում, ֆորմալ կրթություն չեն ստանում, կրթական հաստատություններն ու ծրագրերը պետք է համապատասխանեցվեն համընդհանուր դիզայնի պահանջներին, որպեսզի նվազագույնի հասցվեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաների հատուկ դպրոցներում կրթության տրամադրումը: Կոմիտեն առաջարկել է շարունակել ջանքեր գործադրել՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին ներառելու ընդհանուր կրթական համակարգում, ընդ որում՝ այդ ընթացքում առանձնակի ուշադրություն դարձնել խնամքի հաստատություններում և գյուղական շրջաններում բնակվող հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին⁵³:

Հանրակրթական դպրոցներում սովորող հաշմանդամություն ունեցող երեխաները շարունակում են առանձնացվել մյուս երեխաներից: Բազմաթիվ դպրոցներում երեխաներին պիտակավորում են «ներառական երեխաներ» արտահայտությամբ: Թեև իրականացվում են վերապատրաստումներ դպրոցների տնօրենների, ուսուցիչների համար, բայց դեռևս պարզ չէ, թե որքանով են դրանք արդյունավետ, որքանով են ուսուցիչները կարողանում արդյունավետ

⁵²Տե՛ս <https://www.yerevan.am/am/education/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁵³Տե՛ս <http://pashpan.am/resources/ombudsman/uploads/files/publications/25916e056fa49cb25bdba4ffde02141f.pdf>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

կիրառել ներառականությունը: Լուրջ անելիքներ կան նաև ուսուցչի օգնականի հաստիքն առավելապես արդյունավետ օգտագործելու ուղղությամբ⁵⁴:

Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ հաշմանդամություն ունեցող երեխաներն, այդ թվում՝ ներառական կրթություն իրականացնող հանրակրթական դպրոցներում, հաճախ չեն ստանում որակյալ կրթություն մյուսների հետ հավասար հիմունքներով: Մասնավորապես, ողջամիտ հարմարեցումների բացակայությունն, այդ թվում՝ շենքերի տարրական ֆիզիկական և տրանսպորտային միջոցների մատչելիությունը, բավարար թվով վերապատրաստված աշխատակիցների՝ երեխաների կրթության նկատմամբ անհատականացված մոտեցման և իրազեկման պակասը խոչընդոտում են հաշմանդամություն ունեցող շատ երեխաների որակյալ կրթություն ստանալուն: Բացի այդ, ներառական դպրոցներում անհրաժեշտ շենքային պայմաններ չկան. հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար հարմարեցումները սահմանափակվում են հիմնականում դպրոցների մուտքի մոտ կառուցված թեքահարթակով: Ավելին, ֆիզիկական մատչելիության բացակայության պատճառով դպրոցներում երբեմն հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ուսումը կազմակերպում են առաջին հարկում: Բացի այդ, առկա է նաև ծրագրերի մատչելիության հարցը⁵⁵:

«Կայուն զարգացման նպատակների իրականացման աջակցություն, ջրի և սանիտարական պայմանների առկայությունը՝ որպես մարդու իրավունք» ծրագրի շրջանակում 2018 թվականի մայիս-հունիս ամիսներին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի ներկայացուցիչները մոնիթորինգային այցեր են իրականացրել Երևանի և մարզերի ավելի քան 200 ուսումնական հաստատություններ, որոնցից 121-ը՝ հանրակրթական ուսումնական հաստատություն: Այցերի ընթացքում ուսումնասիրվել է նախադպրոցական, հանրակրթական և երեխաների խնամքի հաստատություններում

⁵⁴Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության կողմից երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով սահմանված պարտավորությունների կատարման վիճակի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների պաշտպանի արտահերթ հրապարակային զեկույցում

⁵⁵Տե՛ս սույն հաղորդման «Կրթության իրավունք» բաժնում

ջրամատակարարման և սանիտարական ծառայությունների հասանելիությունը, ստուգվել են հաստատություններում գործող սանհանգույցները, ջրի և սանիտարական պայմանները, հատուկ ուշադրություն է դարձվել հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին և հատուկ խմբերին ծառայություններ մատուցող հաստատություններին: Մշտադիտարկման արդյունքում արձանագրվել է, որ հետազոտությանը մասնակցած 121 դպրոցներից միայն 8 դպրոցում է առկա եղել սանհանգույցներ հաշմանդամություն ունեցող և սակավաշարժուն խմբերի երեխաների համար⁵⁶:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծման կապակցությամբ ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր: ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության 2018 թվականի տվյալների համաձայն՝ Արարատի մարզի ենթակայության 107 հանրակրթական դպրոցներից ներառական կրթություն իրականացնելու իրավունք ունեն 24-ը, որոնցից 21-ն այդ իրավունքը ստացել են 2016 թվականին: Ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներից 9-ում կառուցված են թեքահարթակներ: Մինչդեռ, 2018 թվականի ընթացքում օրինակ՝ ՀՀ Գեղարքունիքի և Սյունիքի մարզերում ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մուտքի և դրանցում ազատ տեղաշարժի համար միջոցառումներ չեն իրականացվել:

Ավելին, ըստ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության՝ 2018 թվականին կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող երեխաների կրթության կազմակերպման համար ձեռք են բերվել Բրայլյան համակարգով գրելու համար տետրեր (2000 հատ):

Չնայած երկրում հաշմանդամություն ունեցող երեխաների կրթության իրավունքի իրացումն ապահովելու ուղղությամբ իրականացվում են որոշակի քայլեր, այնուամենայնիվ, համակարգային բնույթի մի շարք խնդիրներ շարունակում են մնալ չլուծված:

Ուստի անհրաժեշտ է, որպեսզի ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության, ՀՀ կառավարությանն առընթեր քաղաքաշինության պետական կոմիտեի, ինչպես նաև ՀՀ

⁵⁶Մանրամասն տե՛ս «Նախադպրոցական և հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում ջրի և սանիտացիայի հասանելիության իրավունքի ապահովման վերաբերյալ» արտահերթ զեկույցում

տեղական կառավարման մարմինների կողմից ներառական կրթություն իրականացնող դպրոցներում իրականացվեն շարունակական համակարգային միջոցառումներ՝

- դպրոցների ֆիզիկական մատչելիության,*
 - կրթության և ուսումնական ծրագրերի բովանդակային մատչելիության*
 - ուսուցիչների շարունակական վերապատրաստման ապահովման ուղղությամբ:*
- Բարձրագույն կրթություն*

Կոնվենցիայի 24-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնակից պետություններն ապահովում են հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար առանց խտրականության ու մյուսների հետ հավասար հիմունքներով մատչելի բարձրագույն կրթությունը: Մինչդեռ, ՀՀ-ում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար բարձրագույն կրթությունը շարունակում է մնալ անմատչելի: Ինչպես հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում, ԲՈՒՀ-երում ևս մատչելիությունը սահմանափակվում է մուտքի թեքահարթակի և վերելակի առկայությամբ: Խնդիրը ոչ միայն Խորհրդային միության տարիներին կառուցված շենքերը և հարմարեցումները կատարելու համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների սակավությունն է այլ նաև՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ոչ բավարար ներգրավվածությունն իրենց վերաբերող խնդիրների լուծման գործընթացում և հիմնախնդրի վերաբերյալ իրազեկվածության պակասը:

«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2017-2021 թվականների համալիր ծրագրի» կրթության ոլորտին վերաբերող միջոցառումների շրջանակում 2018 թվականին ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության միջին մասնագիտական կրթական ծրագրեր իրականացնող պետական ուսումնական հաստատություններում 2018-2019 ուսումնական տարում ընդունելության մրցույթով և պահուստային տեղերի հաշվին անվճար համակարգ են ընդունվել 1-ին և 2-րդ խմբի, ինչպես նաև մինչև 18 տարեկան մանկուց հաշմանդամ 80 ուսանողներ: 2018-2019 ուսումնական տարում բակալավրի կրթական ծրագրով ՀՀ բուհեր են ընդունվել հաշմանդամություն

ունեցող 45 ուսանողներ, որոնցից 31-ի ուսման վարձն օրենքով սահմանված կարգով փոխհատուցվում է ՀՀ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին⁵⁷:

Հարկ է նկատել, որ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման 2017-2021 թվականների» համալիր ծրագրով նախատեսվում է մինչև 2021 թվականը բարձրագույն, նախնական և միջին մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում ապահովել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար ուսուցման մատչելի պայմաններ: Ծրագրի շրջանակում, ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը մշակում է Հայաստանում ներառական բարձրագույն կրթության ներդրման գործողությունների ծրագիրը: Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի կողմից ձեռք է բերվել տպագրական սարք, որով հնարավոր է գրքեր տպել Բրայլյան տառատեսակով: Ծրագրի շրջանակում նախատեսվում է նաև այլ սարքավորումների ձեռքբերում:

Մինչդեռ, հաշմանդամություն ունեցող ուսանողները դժգոհում են, որ իրենց բարձրագույն կրթության իրավունքն իրացնելիս հանդիպում են բազմաթիվ խոչընդոտների: Մասնավորապես, հաստատություններում առկա է ուսումնական նյութերի, ինչպես նաև ֆիզիկական մատչելիության խնդիր: Դասախոսները հաճախ պարզապես գնահատական են նշանակում՝ խուսափելով քննություն անցկացնելուց և ժամանակ տրամադրելուց⁵⁸: Ոլորտի փորձագետի կարծիքով Հայաստանի բարձրագույն կրթության ամենամեծ խնդիրներից մեկն այն է, որ բուհերի (դասախոսների) և ուսանողների միջև կա լուր համաձայնություն հետևյալի շուրջ. մենք ձեզ նշանակում ենք դրական գնահատականներ, իսկ դուք չեք խոսում մեր դասավանդման որակի մասին⁵⁹:

Դեռևս 2014 թվականից Մարդու իրավունքների պաշտպանն իր տարեկան զեկույցներում և հաղորդմամբ բարձրաձայնում է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ Հայաստանի ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պետական ինստիտուտ ընդունվելու և սովորելու հնարավորությունից զրկված լինելու խնդիրը: Մասնավորապես, ՀՀ կառավարության որոշմամբ, որով կարգավորվում է ՀՀ պետական և ոչ պետական ԲՈՒՀ-եր

⁵⁷ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության տվյալներ

⁵⁸ Տե՛ս <https://www.azatutyun.am/a/29035412.html>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁵⁹ Տե՛ս <https://168.am/2018/03/02/915038.html>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

ընդունելության գործընթացը, նախատեսվում է, որ ինստիտուտի մասնագիտական առարկաների քննությունները ներբուհական քննություններ են և անցկացվում են տվյալ մասնագիտության առանձնահատկություններին և ծրագրերի պահանջներին համապատասխան⁶⁰: ԲՈՒՀ-ի ընդունման կարգից, սակայն բխում է, որ անկախ ընտրած մասնագիտությունից՝ բոլոր դիմորդները պարտավոր են հանձնել «Ընդհանուր ֆիզիկական պատրաստություն» առարկան⁶¹, ինչպես նաև ներկայացնել բժշկական զննության եզրակացություն⁶²: Անտեսվում են հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց առանձնահատուկ կարիքները, որի հետևանքով հենաշարժողական խնդիրներ ունեցող մարդիկ զրկվում են տվյալ ԲՈՒՀ-ում կրթություն ստանալու հնարավորությունից՝ վերոնշյալ առարկայից քննություն հանձնելու հնարավորություն չունենալու պատճառով:

ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պետական ինստիտուտում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց լիարժեք կրթությունն ապահովելու նպատակով ՀՀ պետական բյուջեից ֆինանսավորում չի հատկացվել: Ըստ ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության տվյալների՝ ներկայում Հայաստանի ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պետական ինստիտուտում սովորում են հաշմանդամություն ունեցող 5 ուսանողներ: Հայաստանի ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պետական ինստիտուտի կողմից իրականացվում են աշխատանքներ՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կրթությունը բուհում կազմակերպելու ուղղությամբ:

Չնայած նրան, որ 2018 թվականին իրականացվել են որոշ գործողություններ, այնուամենայնիվ, կրթության իրավունքի լիարժեք իրագործմանը խոչընդոտող թե՛ իրավական, թե՛ գործնական խնդիրների լուծման ուղղությամբ անհրաժեշտ է կատարել համակարգային անհետաձգելի բարեփոխումներ:

⁶⁰Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2012 թվականի ապրիլի 26-ի թիվ 597-Ն որոշում:

⁶¹Ներառում է վազք, եռացատկ, ձգումներ և այլն:

⁶²Տե՛ս «Ֆիզիկական կուլտուրա և սպորտ» մասնագիտության ընդունելության քննության ծրագիրը և գնահատման չափանիշները «Ընդհանուր ֆիզիկական պատրաստություն» առարկայից հաստատվել են ՀՀ կրթության և գիտության նախարարի կողմից 2009 թվականին, <http://www.asipc.am/index.php?lng=am&p=page53>, [2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ](#):

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ առաջարկվում է՝

1. ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությանը, ՀՀ քաղաքաշինության պետական կոմիտեին, ինչպես նաև ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ ապահովել ՀՀ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ֆիզիկական միջավայրի և կրթական ծրագրերի մատչելիությունը,

2. նախատեսել համապատասխան ֆինանսական միջոցներ Հայաստանի ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի պետական ինստիտուտում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց կրթությունը կազմակերպելու համար:

8. Առողջապահական ծառայությունների մատչելիություն

Ըստ Կոնվենցիայի 4-րդ և 25-րդ հոդվածների՝ պետությունները պետք է ապահովեն և օժանդակեն հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց՝ մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ առողջության պահպանման իրավունքի լիակատար իրականացումն առանց հաշմանդամության պատճառով որևէ խտրականության: Չնայած նշված պահանջին՝ 2018 թվականի ընթացքում ևս հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ առողջապահական ծառայություններից օգտվելիս բախվել են բազմաթիվ խոչընդոտների, որի մասին տարիներ շարունակ բարձրաձայնում են ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանները: Մասնավորապես, խնդիրն այն է, որ բժշկական հաստատությունների աշխատակիցները հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հետ աշխատելու վերաբերյալ չունեն բավարար մասնագիտական պատրաստվածություն և իրազեկվածության բավարար մակարդակ, իսկ առողջապահական ծառայություններն ու շենքերը շարունակում են մնալ անմատչելի հաշմանդամություն ունեցող շատ մարդկանց համար:

Խնդիրն առավել նկատելի է մարզերում: ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության տրամադրած տեղեկությունների համաձայն՝ 2018 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար առողջապահական ծառայությունները մատչելի դարձնելու ուղղությամբ համապատասխան աշխատանքներ չեն իրականացվել ՀՀ Շիրակի, Վայոց Ձորի և Սյունիքի մարզերում:

Խնդիրների լուծման ուղղությամբ որոշ քայլեր են ձեռնարկվել: Ըստ ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության՝ Կոտայքի մարզում 2018 թվականի ընթացքում 6 բժշկական հաստատություններում կառուցվել են թեքահարթակներ և հարմարեցվել են հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար, իսկ Գեղարքունիքի մարզում՝ 3 թեքահարթակ, որից 1-ում նաև վերելակ: Ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության՝ 2018 թվականին շահագործման է հանձնվել թվով 3 բժշկական հաստատություն, որոնք նախագծանախահաշվային փաստաթղթերին համապատասխան հարմարեցված են հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց մատչելի մուտքի, ելքի, հաստատություններում ազատ տեղաշարժի հնարավորություններով, ինչպես նաև առկա են համապատասխան սանհանգույցներ:

Հաստատության համապատասխան ծառայություններից օգտվելու համար նաև լսողության խնդիրներ ունեցող մարդկանց անհրաժեշտ են ժեստերի լեզվով թարգմանչի ծառայություններ, իսկ տեսողական խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար համապատասխան տեղեկատվական նյութեր (բրայլյան համակարգով, խոշոր տառատեսակով կամ աուդիոգրքերով): Մինչդեռ, վերը նշվածի ուղղությամբ 2018 թվականին ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից միջոցառումներ չեն իրականացվել:

Ելնելով վերոգրյալից՝ պարզ է դառնում, որ անհրաժեշտ է ձեռնարկել միջոցներ համակարգային խնդիրների լուծման ուղղությամբ, որպեսզի հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ հնարավորություն ունենան լիարժեք իրացնել Կոնվենցիայով և ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված առողջության պահպանման իրավունքը:

Ուստի, անհրաժեշտ է՝

1. ՀՀ առողջապահության նախարարության, ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ապահովել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար առողջության պահպանման իրավունքի լիակատար իրականացումը, այդ թվում՝ ապահովելով բժշկական ծառայությունների և բուժտեխնիկայի մատչելիությունը վերջիններիս համար,

2. ՀՀ առողջապահության նախարարության կողմից բուժանձնակազմի համար իրականացնել շարունակական վերապատրաստումներ՝ հաշվի առնելով հաշմանդամության՝ մարդու իրավունքների սկզբունքի վրա հիմնված մոդելը,

3. ՀՀ առողջապահության նախարարության և ՀՀ կառավարությանն առընթեր քաղաքաշինության պետական կոմիտեի և ՀՀ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ապահովել բուժհաստատությունների մատչելիությունը:

9. Աշխատանք և զբաղվածություն

2018 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց աշխատանքի ապահովման հարցը շարունակել է մնալ արդիական: Խնդիրը համակարգային է, քանզի այն իրականացվող զբաղվածության խթանմանն ուղղված ոչ բավարար պետական ծրագրերի, միջավայրային արգելքների և հասարակության մեջ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց վերաբերյալ կարծրատիպերի առկայության արդյունք է:

Ըստ այդմ՝ «Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2017-2019 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» № 483-Ն որոշմամբ նախատեսվում է 2017-2019 թվականների ընթացքում ևս պարբերաբար գործատուին տրամադրել պետական աջակցություն զբաղվածության կարգավորման պետական ծրագրերով աշխատաշուկայում անմրցունակ և հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի տեղավորման դեպքում: Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ 2018 թվականին «Աշխատաշուկայում անմրցունակ անձանց աշխատանքի տեղավորման դեպքում գործատուին միանվագ փոխհատուցման տրամադրում» ծրագրում ընդգրկվել է աշխատաշուկայում անմրցունակ 831 մարդ, որից 29 հաշմանդամություն ունեցող մարդն ընդունվել է աշխատանքի:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2018 թվականի տարեսկզբից զբաղվածության պետական գործակալության աջակցությամբ աշխատանքի է տեղավորվել 12000 աշխատանք փնտրող, որից 234-ը՝ հաշմանդամություն

ունեցող մարդ: Զբաղվածության պետական ծրագրի շրջանակում աշխատանքի է ընդունվել 62 հաշմանդամություն ունեցող մարդ:

Հաշվի առնելով Կոնվենցիայի պահանջները⁶³ և հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց զբաղվածության հարցը լուծելու անհրաժեշտությունը՝ 2016 թվականի հունվարի 1-ից պետական մարմինների համար, որոնք ունեն 100-ից ավել աշխատող, գործում էր հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար աշխատանքի տեղավորման համար պարտադիր ապահովման քվոտայի պարտադիր կատարման պահանջ⁶⁴, որը ՀՀ կառավարության 2017 թվականի մայիսի 4-ի թիվ 453-Ն որոշմամբ ժամանակավոր կասեցվել է մինչև 2018 թվականի հուլիսի 1-ը:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ հաշմանդամություն ունեցող և տարիքային կենսաթոշակի իրավունք տվող՝ տարիքը չլրացած մարդկանց աշխատանքի տեղավորման համար աշխատատեղերի պարտադիր ապահովման նորմատիվի (քվոտա) համակարգի փոփոխության ուղղությամբ մշակվել է ««Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ, որը սակայն 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ չի ընդունվել:

Ոլորտում առկա է նաև մեկ այլ համակարգային խնդիր, որի հետևանքով հաշմանդամություն ունեցող մի շարք մարդիկ հնարավորություն չեն ստանում իրականացնել հանրային ծառայություն: Այսպես, 2018 թվականին շրջանառության մեջ է դրվել «Հանրային ծառայության պաշտոնը զբաղեցնելու դեպքում լիազորությունների իրականացմանը, ինչպես նաև ուսումնական հաստատություններում մանկավարժական կամ վարչական գործունեությանը խոչընդոտող հիվանդությունների ցանկը հաստատելու և ՀՀ կառավարության 2011 թվականի դեկտեմբերի 15-ի թիվ 1801-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որն ընդունվել է 2019 թվականի փետրվարի 15-ին: Որոշմամբ հաստատվել է հանրային ծառայության պաշտոնը զբաղեցնելու դեպքում լիազորությունների իրականացմանը, ինչպես նաև ուսումնական

⁶³Տե՛ս Կոնվենցիա, հոդված 27, կետ 1, ենթակետ «ե»:

⁶⁴Տե՛ս «Զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 20, ՀՀ կառավարության 2014 թվականի նոյեմբերի 19-ի թիվ 1308-Ն որոշում

հաստատություններում մանկավարժական կամ վարչական գործունեությանը խոչընդոտող հիվանդությունների ցանկը: Նշյալ հիվանդությունների ցանկի սահմանումը հաշմանդամության հիմքով խտրականություն է:

Մեկ այլ խնդիր է նաև հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ծնողների աշխատանքային իրավունքների պաշտպանությունը: Պաշտպանին հասցեագրված մի շարք բողոքներով ծնողները վկայակոչել են այն փաստը, որ ՀՀ աշխատանքային օրենսդրությամբ որևէ երաշխիք (օրինակ՝ Դաունի համախտանիշով երեխայի խնամքով զբաղվելու համար հավելյալ ազատ ժամանակ) նախատեսված չէ հաշմանդամություն ունեցող երեխա խնամող ծնողների համար: Այս իրավիճակը բարդեցնում է երեխայի խնամքի կազմակերպման գործընթացը, որի հետևանքով ծնողները մի շարք դեպքերում ստիպված են լինում հրաժարվել իրենց աշխատանքից:

Չնայած ձեռնարկված վերոնշյալ քայլերին, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության և հավասար հնարավորությունների հարցը համակարգային առումով մնում է չլուծված:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկվում է՝

1. ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից քայլեր ձեռնարկել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց աշխատանքի, զբաղվածության ապահովման համար արդյունավետ ծրագրերի մշակման և ներդրման ուղղությամբ,

2. հնարավորինս սեղմ ժամկետում վերանայել քվոտավորման համակարգը և ներդնել գործուն համակարգ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց աշխատանքային իրավունքների իրացման տեսանկյունից,

3. փոփոխել «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը՝ վերացնելով հանրային ծառայությանը խոչընդոտող հիվանդությունների ցանկը,

4. ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքում կատարել փոփոխություններ՝ նախատեսելով երաշխիքներ հաշմանդամություն ունեցող երեխայի խնամք իրականացնող ծնողների համար:

10. Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ ընտանեկան միջավայրում ապրելու իրավունք

Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների խնամքն ընտանեկան կամ ընտանեկանին մոտ միջավայրում կազմակերպելու, ինչպես նաև նշված երեխաների որդեգրման պրակտիկայի ներդրման և խթանման հարցը շարունակում է համակարգային առումով չլուծված մնալ: Խնդիրը տարիներ շարունակ բարձրաձայնվել է Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից:

Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ 2018 թվականի դրությամբ մանկատներում խնամվել է շուրջ 600 երեխա, որից ճնշող մեծամասնությունը՝ 450-ը, մասնագիտացված մանկատներում: Վիճակագրական այս տվյալները վկայում են, որ հատկապես հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ ընտանիքում ապրելու իրավունքի իրացումն է վտանգված: Ավելին, մանկատներում գտնվող և հաշմանդամություն ունեցող երեխաների թիվը և տոկոսաբաժինն աճում է՝ պայմանավորված ընտանեկան օժանդակության պակասով և ընտանիքահեն և համայնքահեն խնամքի այլընտրանքային տարբերակների անբավարարությամբ, որի մասին իր մտահոգությունն է հայտնել ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն⁶⁵:

«Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիան ամրագրում է յուրաքանչյուր երեխայի՝ ընտանեկան միջավայրում ապրելու իրավունքը⁶⁶: Իրավունքն ունիվերսալ է, ուստի նաև ընտանեկան միջավայրում ապրելու իրավունք ունեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաները: Վերջիններս պետք է գտնվեն հատուկ և մշտական ուշադրության ներքո՝ առանցքում ունենալով ընտանիքում ապրելու և մեծանալու երեխայի կարևորագույն իրավունքը:

Խնդրի լուծման ուղղությամբ 2018 թվականին ձեռնարկվել են որոշակի քայլեր: Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության՝ ՀՀ կառավարության 2017

⁶⁵Տե՛ս <http://pashtpan.am/resources/ombudsman/uploads/files/publications/25916e056fa49cb25bdba4ffde02141f.pdf> , 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁶⁶«Երեխաների այլընտրանքային խնամքի ուղեցույց», 64/142 բանաձև, ընդունված ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից (A/RES/64/142*), կետ 14:

թվականի հուլիսի 13-ին ընդունված Հայաստանի Հանրապետությունում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2017-2021 թվականների ռազմավարական ծրագրի հիմնական գերակայություններից է՝ «Հաշմանդամություն ունեցող երեխաների ներառումը հասարակություն», որի ուղղությամբ իրականացվում են հետևյալ միջոցառումները.

- Բնակչության սոցիալական պաշտպանության հատուկ (մասնագիտացված) հաստատություններում խնամվող երեխաների կարիքների համապարփակ գնահատում և առաջարկությունների ներկայացում,

- Հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին ներառական ծառայությունների տրամադրում նախադպրոցական հաստատություններում,

- Հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին աջակցություն տրամադրելուն ուղղված միջոցառումների իրականացումը:

«Մարդու իրավունքների պաշտպանության ազգային ռազմավարությունից բխող 2017-2019 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 483-Ն որոշմամբ նախատեսվել է 2018 թվականին ընդլայնել հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին և նրանց ընտանիքներին սոցիալ-վերականգնողական ծառայություններ տրամադրող համայնքային կենտրոնների ցանկը: Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ 2018 թվականի ընթացքում ՀՀ ֆինանսների նախարարություն է ներկայացվել նոր նախաձեռնություն, համաձայն որի՝ 2019 թվականի ՀՀ պետական բյուջեի «Ընտանիքներին, կանանց և երեխաներին աջակցություն ծախսային ծրագրում» որպես նոր նախաձեռնություն ներառվել է «Համայնքահեն ծառայություններ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների համար» միջոցառումը՝ Արմավիրում:

Սակայն ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների դեինստիտուցիոնալացման ուղղությամբ առաջիկա տարիների ընթացքում դեռևս չի նախատեսվում միջոցառումների ձեռնարկում՝ հաշվի առնելով այն, որ երկրում բավարար չեն հաշմանդամություն ունեցող երեխաներին ուղղված ծառայությունները:

Շարունակում է խնդրահարույց մնալ ՀՀ քաղաքացիների կողմից հաշմանդամություն ունեցող երեխաների որդեգրման ցածր թիվը: Ըստ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տվյալների՝ 2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետությունում որդեգրվել է շուրջ 43 երեխա: Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների կողմից որդեգրվել է 18 երեխա, որից 6-ը՝ առողջական խնդիրներով, իսկ օտարերկրյա քաղաքացիների կողմից 25-ը՝ բոլորն էլ առողջական խնդիրներով: Խնդիրն աջակցության ծրագրերի բացակայությունն է և հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց վերաբերյալ առկա կարծրատիպերը:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկվում է՝

1. ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը՝ շարունակել մշակել ծրագրեր հաշմանդամություն ունեցող երեխաների՝ ընտանեկան միջավայրում ապրելու իրավունքի ապահովման, այդ թվում՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների որդեգրման կամ խնամատար ընտանիքներ տեղափոխվելու նպատակով,

2. ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը՝ ինստիտուցիոնալացումը կանխելու նպատակով հաշմանդամություն ունեցող երեխաների և նրանց ընտանիքների համար ստեղծել արդյունավետ համայնքահեն ծառայություններ:

11. Մասնագիտացված հատուկ մանկատների հաշմանդամություն ունեցող սաների համար համապատասխան կացարանների և խնամքի հաստատությունների բացակայությունը

Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից դեռևս 2017 թվականից բարձրացվել է երեխայի խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում 18 տարեկանը լրացած մարդկանց խնամքի իրականացման հարցը: Դեռևս 2017 թվականին Մարդու իրավունքների պաշտպանի և Պաշտպանի ներկայացուցիչների կողմից իրականացված մշտադիտարկման այցերի ժամանակ պարզվել է, որ Կապանի թիվ 3 հատուկ դպրոցում խնամվում է 20-30 տարեկան 15 մարդ, որոնք նախկինում տեղափոխվել են Նուբարաշենի հատուկ դպրոցից ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և

մարզպետարանի թույլտվությամբ: Խնդիրն առաջացել է այն պատճառով, որ ուսումնական տարեկուրսը հետո նրանք չունեին բնակվելու վայր: Պաշտպանի կողմից խնդիրը բարձրացվելուց հետո 2018 թվականի ընթացքում հաստատությունում խնամվող 18 տարին լրացած 15 մարդկանցից 8-ը տեղավորվել են «Ջերմիկ անկյուն» հիմնադրամի Առինջ գյուղում գտնվող խմբային տանը:

Բացի այդ, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության տեղեկատվության համաձայն՝ 2017 թվականին մի քանի մանկատներում (Խարբերդի մանկատուն, Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատուն, Վանաձորի մանկատուն) խնամվում էին 18 տարեկանը լրացած շուրջ 140 մարդ:

2018 թվականի ընթացքում Պաշտպանի աշխատակազմի կողմից կատարված մշտադիտարկման այցերի ժամանակ պարզվել է, որ խնդիրը համակարգային առումով չի լուծվել նաև 2018 թվականին: Պարզվել է, որ հանրապետական թիվ 2 հատուկ կրթահամալիրում 149 խնամվողներից 107-ը մինչև 30 տարեկանը լրացած մարդիկ են: Կապանի թիվ 3 հատուկ դպրոցում խնամվում է 7 չափահաս մարդ, Խարբերդի մասնագիտացված մանկատանը՝ 124, Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատանը՝ 12, Վանաձորի մանկատանը՝ 3 չափահաս մարդ:

Հատկանշական է, որ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը հայտնել է, որ մանկատանը խնամվող 18 տարին լրացած սաների վերաբերյալ չունի որևէ տեղեկություն:

Խնդիրն այն է, որ բացի այն, որ այդ մարդիկ չունեն բնակության այլ վայր, վերջիններս չունեն նաև պատրաստվածություն ինքնուրույն կյանք վարելու համար: «Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածը սահմանում է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության մի շարք երաշխիքներ, որոնցից է նաև Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով աշխատանքի տեղավորումը, բնակարանի իրավունքի ապահովումը:

Ստացվում է, որ պետության կողմից սահմանված են երաշխիքներ ինչպես հաստատություններում բնակվող, այնպես էլ հաստատություններից դուրս եկած առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների պաշտպանության նպատակով: Սակայն հաստատություններում բնակվող 18 տարին լրացած մարդկանց մեծ թիվը վկայում է, որ բավարար քայլեր չեն ձեռնարկվում առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների իրավունքների իրացման ապահովման ուղղությամբ:

Այս խնդրի մասին իր եզրափակիչ դիտարկումներում նշել է ՄԱԿ-ի Երեխաների իրավունքների կոմիտեն⁶⁷: Մասնավորապես, նշյալ կոմիտեն իր մտահոգությունն է հայտնել, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդիկ շարունակում են մնալ հաստատություններում նույնիսկ այն ժամանակ, երբ հաստատությունում խնամվելու իրենց տարիքը լրացել է, և որ պետությունը բավարար աջակցություն չի ցուցաբերում հաստատությունների շրջանավարտներին: Հիշյալ կոմիտեն առաջարկել է, որ պետությունն առավելագույն աջակցություն ցուցաբերի հաստատությունների շրջանավարտներին կրթություն ստանալու, աշխատանք ունենալու հարցերում և տրամադրի պատշաճ բնակելի տարածք:

Ըստ Աշխատանքի և սոցիալական նախարարության պաշտոնական տեղեկատվության՝ սոցիալական կացարան ստանալու համար հերթագրված են մանկական խնամակալական կազմակերպությունների 220 շրջանավարտներ (2003-2013 թվականներ) և որևէ տեղեկատվություն չի տրամադրել 2013 թվականից հետո մանկատներն ավարտած մարդկանց մասին: Ստացվում է, որ նախարարությունը չի պատրաստվում որևէ աջակցություն ցուցաբերել վերջիններիս, ինչպես նաև պարզաբանել է, որ տեղեկատվություն չունի, թե 2018 թվականի ընթացքում մանկատան քանի շրջանավարտ է ապահովվել ժամանակավոր կացարանով:

Անհրաժեշտ է նշել, որ դեռևս 2003 թվականին ՀՀ կառավարության կողմից ընդունվել է «Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին բնակարան տրամադրելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 983-Ն որոշումը: Հետագայում, 2013

⁶⁷Տե՛ս <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-ARM-CO-3-4.pdf> , 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

թվականին ընդունվել է ՀՀ կառավարության թիվ 894-Ն որոշումը, որով ուժը կորցրած է ճանաչվել թիվ 983-Ն որոշումը: Ըստ այդ որոշման՝ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2003 թվականի հուլիսի 23-ի թիվ 983-Ն որոշման համաձայն բնակարանային ապահովության համար հաշվառված առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների թվին դասվող անձինք հերթով տեղափոխվում են բնակելի տարածության կարիք ունեցող անձանց հերթացուցակ՝ սույն որոշման թիվ 2 հավելվածի 27-29-րդ կետերով սահմանված կարգով՝ համայնքի ավագանու որոշման ընդունման ամսաթվին համապատասխան: Իսկ արդեն 2015 թվականին ՀՀ կառավարության թիվ 1069-Ն որոշմամբ ուժը կորցրած է ճանաչվել նաև 2013 թվականին ընդունված ՀՀ կառավարության թիվ 894-Ն որոշում: Թիվ 1069-Ն որոշմամբ ամրագրվել է, որ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2013 թվականի օգոստոսի 1-ի թիվ 894-Ն որոշման համաձայն բնակելի տարածության կարիք ունեցող անձանց հերթացուցակում ներառված անձինք (ընտանիքները) հերթով տեղափոխվում են սույն որոշման թիվ 2 հավելվածով նախատեսված՝ բնակելի տարածություն ստանալու իրավունք ունեցող անձանց (ընտանիքների) հերթացուցակ: Ստացվում է, որ 2013 թվականից հետո որևէ հերթագրում չի իրականացվել և բնակարանային ապահովության հարցն անգամ այս փուլում է մնացել բաց:

Ինչ վերաբերում է 2018 թվականի ընթացքում Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից առանց կացարանի մնացած մանկատների շրջանավարտներին ժամանակավոր կացարանով ապահովելու ուղղությամբ իրականացված քայլերին, (մասնավորապես այն շրջանավարտներին, ովքեր չափահաս դառնալուց հետո շարունակում են մնալ անչափահասների համար նախատեսված պետական հաստատությունում), ապա Նախարարությունն այս հարցի կապակցությամբ ևս տեղեկություն չունի:

Պարզ է դառնում, որ խնդիրը համակարգային առումով լուծված չէ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկում ենք առանձնացնել այլընտրանքային խնամքի հաստատություններ և բնակելի տարածքներ՝ մանկատան շրջանավարտներին

տրամադրելու համար, ներդնել համայնքային ծառայություններ՝ հաշվի առնելով նրանց կարիքներն ու հասարակություն ինտեգրվելու անհրաժեշտությունը:

12. Քաղաքական իրավունքներ

2018 թվականին Երևան քաղաքում, ինչպես նաև ՀՀ մարզերում հաշմանդամություն ունեցող քաղաքացիներն ընտրական իրավունքն իրացնելիս բախվել են լուրջ խոչընդոտների: 2018 թվականի դեկտեմբերի 9-ին կայացած Ազգային ժողովի արտահերթ ընտրություններին Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի կենտրոնական և մարզային ստորաբաժանումների, ինչպես նաև ստորաբաժանում չունեցող մարզեր գործուղված աշխատանքային խմբերի թեժ-գիծ հեռախոսահամարներին ստացվել է ընտրական գործընթացին վերաբերող 89 ահազանգ, որից 22 ահազանգ վերաբերել է տեղամասային կենտրոններ ինքնուրույն ներկայանալու հնարավորություն չունեցող (այդ թվում՝ տուն-ինտերնատում բնակվող, բժշկական կենտրոնում բուժվող, անկողնային հիվանդ, ինքնուրույն տեղաշարժվելու խնդիր ունեցող) մարդկանց ընտրական իրավունքի իրացմանը, իսկ 3-ը՝ ընտրատեղամասերի մատչելիությանը և կահավորմանը⁶⁸:

Մինևույն ժամանակ, սեպտեմբերի 23-ին՝ Երևանի ավագանու ընտրության օրը, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ընտրական իրավունքի իրացման ապահովումը ևս խնդիր է եղել: Մասնավորապես, Պաշտպանի աշխատակազմի թեժ գծին ստացվել է ընտրական գործընթացին վերաբերող 46 ահազանգ, որից 12 ահազանգ վերաբերել է հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ընտրական իրավունքի ապահովմանը, այդ թվում՝ ընտրատեղամասերի անմատչելիությանը⁶⁹:

Նախևառաջ, խնդիրն այն է, որ ՀՀ ընտրական օրենսգրքում բացակայում են ընտրական իրավունքի իրական ապահովման համար գործուն կառուցակարգեր: Մասնավորապես, ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինները սահմանափակ ֆիզիկական հնարավորություններ

⁶⁸Տե՛ս <http://pashtpan.am/media/8656.html>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁶⁹Տե՛ս http://pashtpan.am/media/ampopich-haghordum_pashtpan.html, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

ունեցող⁷⁰ ընտրողների ընտրական իրավունքի իրականացման մատչելիությունն ապահովելու համար տեղամասային կենտրոններում ձեռնարկում են անհրաժեշտ միջոցներ: Օրենսգրքի 65-րդ հոդվածի 8-րդ մասն ընդհանրական անդրադարձ է կատարում քննարկվող հարցին՝ նշելով, որ քվեարկությանը մասնակցելու դժվարություններ ունեցող ընտրողների համար քվեարկությունը մատչելի դարձնելու նպատակով ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը պարտավոր է սահմանել լրացուցիչ հնարավորություններ՝ ապահովելով քվեարկողի կամքի ազատ արտահայտման հնարավորությունն ու քվեարկության գաղտնիությունը: Վերոնշյալ կարգավորումները բավարար հստակ չեն և չեն նախանշում այն քայլերը, որոնք պետք է և կարող են ձեռնարկել:

Խնդիրը համակարգային է, քանի որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար մատչելի ֆիզիկական միջավայրի ապահովումն էլ է պահանջում համակարգային լուծումներ: Այսպես, խնդրի լուծման կապակցությամբ 2011 թվականին «Քվեարկությանը մասնակցելու դժվարություններ ունեցող ընտրողների համար քվեարկությունը մատչելի դարձնելու նպատակով լրացուցիչ հնարավորություններ սահմանելու մասին» ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի 2011 թվականի հունիսի 30-ի թիվ 19-Ն որոշմամբ՝ տեսողության պատճառով քվեաթերթիկն ինքնուրույն լրացնելու հնարավորություն չունեցող քաղաքացիների համար քվեարկությունը մատչելի դարձնելու նպատակով սահմանվել է հատուկ ընթացակարգ: Ավելին, հաշվի առնելով, որ տեղամասային կենտրոնների տեղակայման շենքերի մեծ մասը հարմարեցված չեն շարժասայլակներով տեղաշարժվելու համար՝ շարժասայլակով տեղաշարժվող ընտրողների համար քվեարկությունը մատչելի դարձնելու նպատակով վերոնշյալ կարգով սահմանվում է, որ տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի նախագահը, տեղեկանալով, որ տեղամասային կենտրոնի տեղակայման շենքի մոտ է գտնվում շարժասայլակով տեղաշարժվող ընտրող, տեղամասային կենտրոնում հայտարարում է այդ մասին, մոտենում է ընտրողին և նրան բացատրում որոշման համապատասխան քվեարկությանը

⁷⁰ՀՀ ընտրական օրենսգրքում կիրառվող ձևակերպում:

մասնակցելու կարգը⁷¹: Մինչդեռ, վերոնշյալ դրույթների ձևակերպումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ նշված մարդկանց աջակցություն է տրամադրվում միայն տեղամասային կենտրոններում, այնինչ ընտրական իրավունքի իրական երաշխավորման համար նրանց աջակցություն է հարկավոր տրամադրել նաև տեղամասային կենտրոններ հասնելու համար:

2018 թվականին տեղի ունեցած ընտրություններին հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ընտրական իրավունքի խախտումներ են արձանագրել նաև ոլորտի հասարակական կազմակերպությունները:

Այսպես, 2018 թվականի *դեկտեմբերին* անցկացված խորհրդարանական *ընտրությունների ընթացքում* «Ընտրություններ բոլորի համար» ծրագրի շրջանակում «Ազաթ» հասարակական կազմակերպության կողմից արձանագրված հիմնական խախտումները վերաբերել են ընտրատեղամասերի անմատչելիությանը: Դիտարկված ընտրատեղամասերի 6%-ը մուտքի թեքահարթակի կարիք չի ունեցել, սակայն անվասայլակով տեղաշարժվող մարդիկ իրենց ընտրական իրավունքն իրացնելիս բախվել են դժվարության շենքերի ներսում, որոնց 10%-ում քվեարկության սենյակը տեղակայված է եղել երկրորդ հարկում կամ նկուղային մասում և վերելակներ չեն եղել: Դիտորդները նաև նշել են սանհանգույցի անմատչելիության խնդիրը: Ավելին, ընտրատեղամասերի մեծ մասում չեն եղել խոշորացույցեր՝ նախատեսված տեսողության խնդիրներ ունեցող մարդկանց համար, իսկ որոշ ընտրատեղամասերում ոչ բավարար լուսավորության պատճառով վերջիններս դժվարացել են ինքնուրույն քվեարկել: Մինևույն ժամանակ, մի շարք ընտրատեղամասերում քվեախցիկները տեղադրված են եղել պատին շատ մոտ, որի պատճառով անվասայլակով տեղաշարժվող մարդը չէր կարողանա ինքնուրույն քվեարկել⁷²:

⁷¹Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=69693>

⁷²Տե՛ս

<http://agatengo.org/%D5%A1%D5%B4%D6%83%D5%B8%D6%83%D5%BE%D5%A5%D6%81%D5%AB%D5%B6-%D5%A8%D5%B6%D5%BF%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%D5%B6%D5%A5%D6%80-%D5%A2%D5%B8%D5%AC%D5%B8%D6%80%D5%AB-%D5%B0/?lang=hy&fbclid=IwARlqtBljRq9-dqegRaz9mwr2Z8KlxsHwApMHDaDcHH7TXfkZ39G2DCU55jk,> 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

Բացի այդ, հարկ է նշել, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ընտրական իրավունքի իրացումն ապահովելու նպատակով, բացի ընտրատեղամասերում ողջամիտ տարածքի ապահովումից, պետք է ձեռնարկվեն այլ միջոցներ ևս՝ ընտրական իրավունքի ֆիզիկական, տեղեկատվական և հաղորդակցությունների մատչելիությունն ապահովելու համար: Բացի այդ, ոլորտի հասարակական կազմակերպությունները նշում են նաև, որ պետք է լուծում տրվի կուսակցությունների գրասենյակների մատչելիության⁷³, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց համար ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկվելու մեխանիզմների հարցին:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք արձանագրել, որ պետք է գործադրվեն բոլոր ջանքերը ընտրատեղամասերի մատչելիությունն ապահովելու ու հաշմանդամություն ունեցող ընտրողների իրավունքի իրականացման համար բոլորի հետ հավասար հնարավորություններ ստեղծելու ուղղությամբ:

Ուստի, առաջարկվում է՝

1. քայլեր ձեռնարկել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց քաղաքական կյանքին մասնակից դարձնելու, այդ թվում՝ ընտրելու իրավունքի լիարժեք իրացման ուղղությամբ, ներառյալ տեղամասային կենտրոններ հասնելու, կենտրոններում ազատորեն տեղաշարժվելու և տեղեկատվություն ստանալու, ինչպես նաև այլ օրենսդրական կարգավորումների սահմանման միջոցով,

2. ՀՀ ընտրական օրենսգրքով և հարակից իրավական ակտերով կարգավորել հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկվելու մեխանիզմների հարցը:

13. Հաշմանդամություն ունեցող կանայք

Հաշմանդամություն ունեցող կանայք ենթարկվում են կրկնակի խտրականության, որի մասին Մարդու իրավունքների պաշտպանը բարձրաձայնում է դեռևս 2015 թվականից:

⁷³Տե՛ս <https://www.aravot.am/2018/07/13/970228/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց խնդիրների վերաբերյալ մտահոգություն է հայտնել նաև Կոմիտեն⁷⁴:

Հաշմանդամություն ունեցող կանանց և աղջիկների խնդիրները պետք է ենթարկվեն հատուկ ուսումնասիրության, և ըստ նրանց հատուկ կարիքների՝ պետք է իրականացվեն առանձնահատուկ քայլեր վերջիններիս իրավունքների իրացման հարցում: Կոնվենցիան վավերացրած մասնակից պետությունները պարտավորվում են միջոցներ ձեռնարկել՝ ապահովելու մարդու բոլոր իրավունքներից և հիմնարար ազատություններից նրանց լիակատար և հավասար օգտվելը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հաշմանդամություն ունեցող կանայք ենթարկվում են հատկապես խտրականության վերարտադրողական առողջության իրավունքներն իրացնելիս: Վերարտադրողական ծառայությունների անմատչելիության պատճառով հաշմանդամություն ունեցող կանայք հնարավորություն չեն ունենում լիարժեքորեն և ինքնուրույն իրացնել իրենց իրավունքները⁷⁵:

Կոմիտեն արձանագրում է հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերաբերյալ հատուկ անդրադարձի բացակայությունը, հաշմանդամությանը և կանանց առնչվող ազգային օրենսդրությունում և քաղաքականություններում հաշմանդամություն՝ հատկապես՝ հոգեբանասոցիալական և (կամ) մտավոր, ունեցող կանանց համար հիմնական ծառայությունների մատչելիության և ողջամիտ հարմարեցումների բացակայությունը, հաշմանդամություն ունեցող կանանց և աղջիկներին գենդերային հիմքով բռնությունից, մասնավորապես՝ տանը և հաստատություններում, պաշտպանող օրենսդրության և

⁷⁴Տե՛ս Կոմիտեի 2017 թվականի Հայաստանի նախնական գեկույցի վերաբերյալ եզրափակիչ դիտարկումներ:

⁷⁵Նշված խնդիրների մասին մանրամասն ներկայացված է ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի «Մեռական և վերարտադրողական առողջության ծառայությունների հզորացում» ծրագրի և ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հետ համագործակցությամբ իրականացված «Հայաստանում սեռական և վերարտադրողական առողջության իրավունքների իրացման վերաբերյալ հանրային հետազոտության» (Հետազոտություն) շրջանակում

համապատասխան կարգավորումների բացակայությամբ, ինչպես նաև զոհերի համար ապաստարանների և համապատասխան ծառայությունների բացակայությամբ⁷⁶:

Հաշմանդամություն ունեցող կանայք աշխատանքի ընդունվելիս հանդիպում են բազմաթիվ դժվարությունների: Մասնավորապես, վերջիններս չեն ընդունվում աշխատանքի գուտ հաշմանդամության հիմքով, քանի որ հիմնականում սպասարկման ոլորտներում գործատուները չեն ցանկանում աշխատանքի ընդունել անձի, ով ունի ֆիզիկական կամ արտաքին տեսքի հետ կապված խնդիր⁷⁷:

2018 թվականի ընթացքում հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար շարունակում են անհասանելի մնալ նաև վերարտադրողական ծառայությունները⁷⁸: Խնդիրը ոչ միայն ֆիզիկական միջավայրի և տեղեկատվական նյութերի անմատչելիությունն է, այլ նաև բուժաշխատողների իրազեկման պակասը հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության իրավունքի իրացման վերաբերյալ:

Շատ հաճախ հաշմանդամություն ունեցող կանայք վերարտադրողական ծառայություններից օգտվում են իրենց հարազատների, իսկ երբեմն՝ անձանոթ մարդկանց օգնությամբ: Մինչդեռ, «Վերարտադրողական առողջության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով սահմանվում է, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը և օրենքներին, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերին համապատասխան՝ յուրաքանչյուր ոք ունի կենսական անհրաժեշտության սեռական և վերարտադրողական իրավունքներ, այն է՝ ստանալ բժշկական խորհրդատվություն և ծառայություններ սեռական և վերարտադրողական առողջության հարցերի շուրջ՝ մեկուսի ու գաղտնի պայմաններում:

⁷⁶Տե՛ս

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fARM%2fCO%2f1&Lang=en. 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

⁷⁷ «Ազաթ» հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրավունքների պաշտպանության կենտրոն ՀԿ-ի կողմից տրամադրած տեղեկություններ:

⁷⁸Նշված խնդիրների մասին մանրամասն ներկայացված է ՄԱԿ-ի բնակչության հիմնադրամի «Սեռական և վերարտադրողական առողջության ծառայությունների հզորացում» ծրագրի և ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմի հետ համագործակցությամբ իրականացված «Հայաստանում սեռական և վերարտադրողական առողջության իրավունքների իրացման վերաբերյալ հանրային հետազոտության» (Հետազոտություն) շրջանակում:

Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման կոմիտեն նշել է, որ կանանց սեռական և վերարտադրողական իրավունքի պաշտպանության համար անհրաժեշտ է, որ «բոլոր առողջապահական ծառայությունները [...] համապատասխանեն կանանց, ներառյալ ինքնուրույնության, անձնական կյանքի, գաղտնիության, իրազեկ համաձայնության և ընտրության իրավունքներին⁷⁹: Անհրաժեշտ պայմանների բացակայության պարագայում հաշմանդամություն ունեցող կանայք չեն կարողանում ինքնուրույն, առանց որևէ մեկի օժանդակության օգտվել օրենքով ամրագրված իրավունքից:

ՀՀ առողջապահության նախարարության տվյալների համաձայն՝ 2018 թվականի ընթացքում վերարտադրողական բժշկական ծառայությունները հաշմանդամություն ունեցող կանանց համար մատչելի դարձնելու նպատակով առանձնահատուկ միջոցառումներ չեն իրականացվել: Ավելին, 2016 թվականին ընդունված «Վերարտադրողական առողջության բարելավման ռազմավարությանը և 2016-2020 թվականների գործողությունների ծրագրին հավանություն տալու մասին» ՀՀ կառավարության նիստի արձանագրության քաղվածքի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ որևէ միջոցառում նախատեսված չէ հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության բարելավման ուղղությամբ:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկվում է՝

1. ապահովել հաշմանդամություն ունեցող կանանց և աղջիկների համար կրթության, աշխատանքի, առողջապահական և այլ հիմնարար իրավունքների իրականացումը, այդ թվում՝ օրենսդրական կարգավորումներ նախատեսելու միջոցով,

2. համապատասխան միջոցառումների միջոցով բարձրացնել հասարակության և հաշմանդամություն ունեցող կանանց իրազեկվածությունը վերջիններիս իրավունքների վերաբերյալ,

3. իրականացնել իրազեկման աշխատանքներ բուժաշխատակիցների և բժշկական ծառայություններ մատուցող հաստատությունների այլ աշխատակիցների շրջանում

⁷⁹Տե՛ս <http://disabilityinfo.am/16238/>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

հաշմանդամություն ունեցող կանանց վերարտադրողական առողջության պահպանման առանձնահատկությունների վերաբերյալ:

14. Հաշմանդամության սահմանման ոլորտում առկա խնդիրներ

2018 թվականի ընթացքում ստացված բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ անձինք հաշմանդամության սահմանման ոլորտում շարունակում են որոշ խնդիրների բախվել:

Հաշմանդամության սահմանման ոլորտի խնդիրներից մեկը բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների կողմից հաշմանդամության խմբերի սահմանման համար կիրառվող ՀՀ կառավարության 2003 թվականի հունիսի 13-ի «Բժշկասոցիալական փորձաքննության չափորոշիչները հաստատելու մասին» թիվ 780-Ն որոշմամբ հաստատված չափորոշիչների ընդհանուր ձևակերպումների մեջ է: Այն իր հերթին լայն հայեցողության հնարավորություն է ստեղծում հանձնաժողովի անդամների համար որոշում կայացնելիս՝ երբեմն հանգեցնելով նաև երկակի ստանդարտների:

Բարձրացված խնդրի կապակցությամբ անհրաժեշտ է վկայակոչել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի արտահայտած այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ օրենքի կանխատեսելիության, որոշակիության և հստակության սկզբունքի երաշխավորումը, ի թիվս այլոց՝ կոչված է նաև կանխելու, բացառելու «կամայականության վտանգը»⁸⁰: Եվրոպական դատարանի այս դիրքորոշման լույսի ներքո վերլուծելով նշված որոշմամբ սահմանված չափորոշիչները՝ պետք է դարձյալ արձանագրել, որ նման ընդհանրական բնույթի չափորոշիչների առկայությունը գործնականում հանգեցնում է միևնույն իրավիճակներում մարդկանց նկատմամբ տարբերակված մոտեցումների, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնում է «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածով սահմանված կամայականության արգելքի սկզբունքի խախտման:

⁸⁰ Տե՛ս Հիլդա Հաֆստեյնսդոտիրն ընդդեմ Իսլանդիայի (Hilda Hafsteinsdottir v. Iceland) գործով 2004 թվականի հունիսի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40905/98, կետ 56:

Հաշմանդամության սահմանման ոլորտի խնդիրներից է ԲՍՓ հանձնաժողովների անդամների կողմից ոչ պատշաճ վարչարարություն իրականացնելը, փորձաքննությունների իրականացման արդյունավետ ընթակարգերի բացակայությունը, յուրաքանչյուր քննվող դեպքի նկատմամբ անհատական մոտեցում չցուցաբերելը և այլն:

Ընթացիկ տարում հաշմանդամության չսահմանման կամ հաշմանդամության խմբերի իջեցման վերաբերյալ Պաշտպանին հասցեագրված բազմաթիվ բողոքների կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից ներկայացվել են նույնաբնույթ և նույնաբովանդակ պարզաբանումներ, մասնավորապես ըստ պարզաբանումների՝ անձի նկատմամբ հաշմանդամության այս կամ այն խումբը չսահմանելը պայմանավորված է եղել նրանով, որ անձի հիվանդությունը, վնասվածքը կամ խեղումը կենսագործունեության սահմանափակման չեն հանգեցրել:

Ստահոգիչ է, որ դիմողների նկատմամբ հերթական բժշկասոցիալական փորձաքննության հետևանքով հաշմանդամության խումբ չսահմանելու դեպքերում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը բարձրացված խնդրի այլընտրանքային լուծումը մշտապես տեսնում է անձի առողջական վիճակը վատթարանալու և այն հավաստող *նոր բժշկական փաստաթղթեր* ներկայացնելու դեպքում վերափորձաքննություն իրականացնելու մեջ: Խնդրահարույցն այն է, որ անձի առողջական վիճակի վատթարացման դեպքում այն հավաստող նոր բժշկական փաստաթղթեր ձեռք բերելը կապված է ֆինանսական զգալի ծախսերի հետ, իսկ հաշմանդամության կարգավիճակ չունեցող անձի համար դա մեծ դժվարություններ է առաջացնում: Ստացված բողոքների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ շատ քաղաքացիներ ֆինանսական միջոցների անբավարարության պատճառով չեն կարողանում ոչ պատշաճ վերականգնողական բուժօգնություն ձեռք բերել, ոչ անցնելով համապատասխան բժշկական հետազոտություններ ձեռք բերել նոր բժշկական փաստաթղթեր՝ չնայած իրենց առողջական վիճակի փաստացի վատթարացմանը:

Խնդիրն այն է, որ հաշմանդամության կարգավիճակ ունենալու դեպքում անձը համապատասխան բուժօգնությունն ու բուժապասարկումն օրենսդրությամբ սահմանված

կարգով կարող է ստանալ անվճար կամ արտոնյալ հիմունքներով, մինչդեռ փորձաքննության արդյունքում հաշմանդամ չճանաչվելուց հետո բուժզննումն իրականացվելու է անձի անձնական միջոցների հաշվին:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից մշտապես վկայակոչվում է ՀՀ կառավարության 2015 թվականի դեկտեմբերի 24-ի «Բժշկասոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովների կողմից իրականացվող փորձաքննություններին փորձաքննություն անցնող անձանց կողմից իրենց ընտրած բուժող բժիշկներին կամ այլ բժիշկ այլ բժիշկ մասնագետներին որպես ներկայացուցիչ ներգրավելու կարգը հաստատելու մասին» թիվ 1527-Ն որոշումը, որի կարգավորումների հիման վրա քաղաքացին կարող է իր փորձաքննությանը մասնակից դարձնել նաև իր կողմից ընտրած բուժող բժշկին կամ այլ բժիշկ մասնագետի՝ որպես ներկայացուցիչ: Այս կապակցությամբ հարկ է նշել, որ փորձաքննությանն անձի ընտրած բուժող բժշկին կամ այլ բժիշկ մասնագետի մասնակից դարձնելը գործնականում չկիրառվող և անարդյունավետ է: Նախ, բուժող բժշկին կամ այլ բժիշկ մասնագետի փորձաքննությանը մասնակից դարձնելուն խրախուսող և շահագրգռող ընթացակարգային նորմեր չկան, քանի որ շատ դեպքերում բժիշկները պարզապես հրաժարվում են մասնակցել փորձաքննություններին: Փորձաքննություններին նրանց մասնակցությունն անարդյունավետ է, քանի որ չկան մեխանիզմներ նրանց ձայնը լսելի և որոշիչ դարձնելու կապակցությամբ: Այսինքն, ԲՍՓ հանձնաժողովի և փորձաքննությանը մասնակից դարձված բուժող բժշկի կամ այլ բժիշկ մասնագետի կարծիքների անհամապատասխանության դեպքում դրանից բխող հետևանքներ չեն առաջանում, որպիսի պայմաններում կայացվում է այնպիսի որոշում, որը կկայացվեր նաև բուժող բժշկի կամ այլ բժիշկ մասնագետի բացակայության դեպքում:

Նոր բժշկական փաստաթղթեր ներկայացնելու պահանջ առաջադրելուց բացի խնդրահարույց է նաև անձի մոտ առկա հիվանդություններն ու խանգարումները հանձնաժողովի անդամների կողմից օբյեկտիվորեն չգնահատելը:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկի համաձայն օրինակ՝ դիմողի նկատմամբ տարիներ շարունակ սահմանվել է հաշմանդամության 3-րդ խումբ, որից զրկվել է 2018

թվականին իրականացված հերթական բժշկասոցիալական փորձաքննության արդյունքում: Ուշագրավ է, որ դիմողի կողմից ներկայացված բժշկական փաստաթղթերի համաձայն՝ վերջինիս մասնագիտացված բժշկական հաստատության կողմից ախտորոշվել է սրտային անբավարարություն, դասն ըստ NYHA դասակարգման՝ II, որն էլ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի 2018 թվականի հունվարի 29-ի թիվ 18-Ա/1 հրամանով հաստատված Բժշկասոցիալական փորձաքննության ժամանակ օգտագործվող չափորոշիչների կիրարկման՝ հաշմանդամության հանգեցնող հիվանդությունների և ախտաբանական վիճակների վերաբերյալ մեթոդական ուղեցույցով հաշմանդամության 3-րդ խումբ սահմանելու հիմք է:

ՀՀ կառավարության 2006 թվականի մարտի 2-ի «Բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» թիվ 276-Ն որոշմամբ հաստատված հավելված 1-ի 12-րդ կետի համաձայն՝ հանձնաժողովը գնում է անձին, ձևակերպում փորձաքննական ախտորոշումը, *գնահատում նրա կենսագործունեության սահմանափակման աստիճանը*, քննարկում ստացված արդյունքները և դրանց հիման վրա ընդունում որոշում: Այս կապակցությամբ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ ԲՄՓ հանձնաժողովի նախագահը հարուցված վարչական վարույթը բոլոր փաստաթղթերով ներկայացնում է հանձնաժողովի անդամներին: Հանձնաժողովը գնում է անձին, ձևակերպում փորձաքննական ախտորոշում, քննարկում ստացված արդյունքները և դրանց հիման վրա ընդունում որոշում:

ԲՄՓ հանձնաժողովն օրգանիզմի որևէ ֆունկցիայի կամ ֆունկցիաների կայուն խանգարումների հետևանքով առաջացած կենսագործունեության սահմանափակման տեսակն ու աստիճանը որոշելու համար հիմք է ընդունում ոչ միայն անձի կողմից ներկայացված բժշկական փաստաթղթերում առկա հետազոտման և բուժման արդյունքները, այլև ԲՄՓ հանձնաժողովի համապատասխան մասնագետների կողմից իրականացրած օբյեկտիվ գնման արդյունքները: Մինչդեռ, ըստ բողոքի՝ փորձաքննության ընթացքում միայն դիմողի ճնշումն է չափվել՝ որով բավարարվելով՝ ԲՄՓ

հանձնաժողովը եկել է եզրակացության, որ դիմողի մոտ առկա պաթոլոգիան արյան շրջանառության ֆունկցիայի աննշան խանգարումով, չի հանգեցրել կենսագործունեության որևէ սահմանափակման: Փաստորեն, հանձնաժողովը հաշվի չի առել դիմողի կողմից ներկայացված և նրա նկատմամբ 3-րդ խմբի հաշմանդամություն սահմանելը հիմնավորող բժշկական փաստաթղթերը:

Փաստերի նման դասավորվածության պայմաններում չբացահայտված է մնում այն, թե կոնկրետ դեպքով ինչպիսի հետազոտություններ են իրականացվել բժշկասոցիալական փորձաքննության ընթացքում, որի հետևանքով էլ ձևակերպվել է փորձաքննական ախտորոշում, քանի որ սրտային անբավարարության ֆունկցիոնալ դասակարգումը որոշվում է գործիքային հետազոտության արդյունքում, ինչպես նաև այն, թե ինչպես է իրականացվել ԲՍՓ հանձնաժողովի համապատասխան մասնագետների կողմից իրականացրած օբյեկտիվ գնումը, որի արդյունքում էլ որոշվել է սրտային անբավարարության ֆունկցիոնալ դասը:

Տեղին է փաստել, որ մարդկանց նկատմամբ հաշմանդամության խումբ սահմանելու հարցը որոշելիս ԲՍՓ հանձնաժողովների անդամների կողմից չի իրականացվում ներկայացված բժշկական փաստաթղթերի լրիվ, բազմակողմանի և օբյեկտիվ ուսումնասիրություն, հաշմանդամության խումբ չսահմանելիս հանձնաժողովը երբեմն հիմնվում է միայն այն փաստի վրա, որ անձը բուժում է ստացել՝ առանց հավաստիանալու, թե արդյոք այդ բուժումն անձի առողջական վիճակն այս կամ այն աստիճանով բարելավել է, թե ոչ:

Այնուամենայնիվ, փորձաքննությունների արդյունքում կայացված որոշումների հետ համաձայն չլինելու դեպքում, իհարկե, անձը կարող է այն բողոքարկել, սակայն ընթացիկ տարում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում արտացոլված տվյալների ընդհանուր ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ԲՍՓ հանձնաժողովի որոշումների բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմներ չկան, քանի որ վերափորձաքննություններն իրականացվում են առաջնային փորձաքննություններն իրականացրած մասնագետները, որոնց դեմ ուղղված են բողոքները: Այս կապակցությամբ դիմողների դժգոհությունը հիմնականում

պայմանավորված է նաև հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով բժշկասոցիալական փորձաքննությունների չիրականացման հետ, ուրում մասնակից են դառնում առողջապահության նախարարության բժիշկ մասնագետներ:

Այս հանգամանքը հաշվի առնելով՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը Պաշտպանի կողմից տարիներ շարունակ առաջարկվել է հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով վերափորձաքննության իրականացումը, քանի որ այդ դեպքում հնարավորինս բարձրանում է վերափորձաքննության արդյունքում օբյեկտիվ որոշման հավանականությունը՝ հնարավորություն տալով փոխել նախկինում կայացված որոշումը:

Ընթացիկ տարում ևս Պաշտպանի գրություններով բարձրացվել է հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով վերափորձաքննություն իրականացնելու հնարավորության հարցը, սակայն Նախարարությունից տեղեկացվել է, որ հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով վերափորձաքննություն իրականացնելը հնարավոր չէ, քանի որ առաջացել է խնդիր՝ կապված ՀՀ առողջապահության նախարարության բժիշկների վարձավճարների հետ: Այնուհետև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը շարունակաբար ոչ նպատակահարմար է համարել դիմողների՝ ընդլայնված կազմով վերափորձաքննության իրականացումը: Փաստորեն, հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով վերափորձաքննություն իրականացնելու հնարավորությունը, որպես անձի նկատմամբ օբյեկտիվ որոշման կայացման լրացուցիչ երաշխիք՝ սահմանափակվում է Նախարարության կողմից՝ դրանով կարծես արդարացնելով քաղաքացիների դժգոհությունն իրականացված փորձաքննության օբյեկտիվության կապակցությամբ: Ընթացիկ տարում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով բարձրացվել է նաև ԲՍՓ հանձնաժողովի անդամների ոչ պրոֆեսիոնալ գործելաոճի, անգործության դրսևորման և այդ ամենի պատճառով մարդու իրավունքների ոտնահարման համար նրանց պատասխանատվության չենթարկելու հարցը:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով օրինակ՝ դիմողի որդու նկատմամբ տարիներ շարունակ սահմանվել է «հաշմանդամ երեխա» կարգավիճակը, որից, սակայն զրկվել է 2017 թվականի ընթացքում իրականացված փորձաքննության հետևանքով՝ չնայած

այն փաստին, որ այդ տարիների ընթացքում երեխայի վիճակն ավելի է վատթարացել, ինչը հավաստվել է «Արաբկիր» բժշկական համալիր-Երեխաների և դեռահասների առողջության ինստիտուտի կողմից 2018 թվականի հունվար ամսին տրամադրված ամփոփագրով: Դիմողը ԲՄՓ հանձնաժողովի կայացրած որոշումը բողոքարկել է, սակայն իրականացված վերափորձաքննության հետևանքով այն մնացել է անփոփոխ: Ինչպես բազմաթիվ այլ, այնպես էլ այս դեպքում հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով վերափորձաքննություն կազմակերպելը Նախարարության կողմից նպատակահարմար չի համարվել:

Դիմողի որդին 2018 թվականի ապրիլ ամսին կրկին ենթարկվել է վերափորձաքննության, որի ժամանակ որպես նրա առողջական վիճակի վատթարացումը հավաստող ապացույց ներկայացվել է նախորդ փորձաքննության ժամանակ արդեն ներկայացված՝ «Արաբկիր» բժշկական համալիր-Երեխաների և դեռահասների առողջության ինստիտուտի կողմից 2018 թվականի հունվար ամսին տրամադրված ամփոփագիրը: Վեց ամիս տևած քաջքուկներից հետո ի վերջո դիմողի որդու նկատմամբ սահմանվել է «հաշմանդամ երեխա» կարգավիճակը: Խնդրահարույց է այն, որ «հաշմանդամ երեխա» կարգավիճակը սահմանելու հիմքում դրվել է մի փաստաթուղթ, որը ներկայացված է եղել նաև նախորդ փորձաքննության ժամանակ, որը, սակայն, ԲՄՓ հանձնաժողովի անդամների կողմից պատշաճ ուշադրության չի արժանացել: Ընդ որում, երկու դեպքում էլ խոսքը ԲՄՓ նույն հանձնաժողովի, հանձնաժողովի նույն կազմի մասին է: ԲՄՓ հանձնաժողովի անդամների ոչ պրոֆեսիոնալ գործելաճի պատճառով դիմողի որդին 6 ամիս շարունակ զրկված է եղել հաշմանդամի կարգավիճակից բխող սոցիալական պաշտպանությունից և օրենսդրությամբ նախատեսված արտոնություններից: Բերված օրինակում մեծագույն խնդիրն այն է, որ մարդու՝ այս տեսակ իրավունքների ոտնահարման համար որևէ մեկը պատասխանատվության չի ենթարկվում, այսինքն չկան ԲՄՓ հանձնաժողովի անդամների ոչ պրոֆեսիոնալ գործելաճի, անգործության դրսևորման և այդ ամենի պատճառով մարդու իրավունքների ոտնահարման համար նրանց պատասխանատվության ենթարկելու հստակ մեխանիզմներ, ինչպիսին կարող էր լինել, օրինակ, հաշմանդամության կենսաթոշակի՝ 6 ամսվա գումարը ԲՄՓ հանձնաժողովի անդամներից հոգուտ դիմողի գանձելը:

2018 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բազմաթիվ բողոքներով քաղաքացիներն իրենց դժգոհությունն են հայտնել նաև բժշկասոցիալական փորձաքննական հանձնաժողովի անդամների կողմից իրենց ներկայացրած բժշկական փաստաթղթերն օբյեկտիվորեն չուսումնասիրելու, հանձնաժողովի անդամների ոչ պրոֆեսիոնալ պահելաձևի և բազմաթիվ այլ խնդիրների վերաբերյալ:

Մասնավորապես, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներով դիմողները տեղեկացրել են, որ ԲՄՓ հանձնաժողովի անդամներն իրենց նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունք են ցուցաբերել, ծաղրանքով են դիմում իրենց, եղել են կոպիտ, բացի այդ՝ շատ դեպքերում պատշաճ ուշադրության չեն արժանացրել իրենց կողմից ներկայացված փաստաթղթերը՝ միաժամանակ թույլ չտալով որևէ առարկություն ներկայացնել: Մեկ այլ դեպքով էլ ԲՄՓ հանձնաժողովի նախագահը կասկածի տակ է դրել անձի ներկայացրած՝ առողջության վատթարացումը հավաստող բժշկական փաստաթղթերի արժանահավատությունը՝ հայտարարելով, որ չի հավատում դրանց իսկությանը:

2018 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողը 10 տարի անընդմեջ հանդիսացել է զինվորական 2-րդ խմբի անժամկետ հաշմանդամ, ընթացիկ տարում (ապրիլ ամսին) հսկողական կարգով ենթարկվել է բժշկասոցիալական վերափորձաքննության, որի ընթացքում բժշկ-փորձագետները պահանջել են ներկայացնել ՄՌՏ հետազոտություն: Ըստ քննվող բողոքի՝ բժշկասոցիալական վերափորձաքննական հանձնաժողովը փորձաքննական որոշում է կայացրել (դիմողի նկատմամբ հաշմանդամություն չի սահմանել) առանց ՄՌՏ հետազոտության արդյունքներին սպասելու (քանի որ հետազոտությունը նշանակված է եղել մայիս ամսին):

Ընթացիկ տարում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում բարձրացվել է հաշմանդամության անժամկետ սահմանման հետ կապված խնդիր: Այսպես, ՀՀ կառավարության 2003 թվականի հունիսի 13-ի «Բժշկասոցիալական փորձաքննության չափորոշիչները հաստատելու մասին» թիվ 780-Ն որոշման հավելված 1-ի 31-րդ կետի «գ» ենթակետի համաձայն՝ հաշմանդամության խումբը սահմանվում է անժամկետ՝ իրականացված վերականգնողական միջոցառումների անարդյունավետության դեպքում,

որը բերում է հաշմանդամի մշտական սոցիալական պաշտպանության անհրաժեշտության (առնվազն 7 տարվա ընթացքում բժշկասոցիալական փորձաքննության ոլորտում իրավասու պետական մարմինների դիտման պայմաններում, իսկ 2 և 4 տարի դիտման պայմաններում՝ համաձայն Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2003 թվականի հունիսի 13-ի N 780-Ն որոշման NN 2 և 3 հավելվածների):

2018 թվականի ընթացքում Մարդու իրավունքների պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողը 8 տարի շարունակ բժշկասոցիալական փորձաքննությունների հետևանքով ճանաչվել է 2-րդ խմբի հաշմանդամ, իսկ տարիներ շարունակ նրա առողջության վերականգնման նպատակով իրականացվող միջոցառումները եղել են անարդյունավետ: Ընթացիկ տարում դիմողը մասնակցել է բժշկասոցիալական վերափորձաքննության՝ ներկայացնելով հիվանդությունը հաստատող բժշկական փաստաթղթեր, սակայն վերափորձաքննությանը մասնակից բժիշկ-մասնագետների կողմից առանց բժշկական փաստաթղթերն ուսումնասիրելու և նրան լսելու, ինչպես նաև առանց որևէ հիմնավորում ներկայացնելու՝ որոշում է կայացվել նրան մեկ տարի ժամկետով 2-րդ խմբի հաշմանդամ ճանաչելու մասին այն դեպքում, երբ իրականացված վերականգնողական միջոցառումների անարդյունավետության դեպքում, որը բերում է հաշմանդամի մշտական սոցիալական պաշտպանության անհրաժեշտության (առնվազն 7 տարվա ընթացքում բժշկասոցիալական փորձաքննության ոլորտում իրավասու պետական մարմինների դիտման պայմաններում), առկա են եղել մարդուն 2-րդ խմբի անժամկետ հաշմանդամ ճանաչելու հիմքերը:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունից պարզաբանվել է, որ ՀՀ կառավարության 2003 թվականի թիվ 780-Ն որոշման 31-րդ կետի «գ» ենթակետի՝ հաշմանդամությունն անժամկետ սահմանելու դրույթը հստակեցնելու նպատակով ներկայումս քննարկվում է ենթակետից «առնվազն» բառը հանելու հարցը, իսկ քննարկումների արդյունքում լուծում կտրվի այն քաղաքացիների խնդրին, որոնց հաշմանդամությունն առնվազն 7 տարվա ընթացքում բժշկասոցիալական փորձաքննության ոլորտում իրավասու պետական մարմինների դիտման պայմաններում անժամկետ չի

սահմանվել: Նախարարությունից պարզաբանվել է նաև, որ 2018 թվականի նոյեմբերի 26-ին հաստատվել է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի թիվ 125-Ա/1 հրամանը, ըստ որի՝ բժշկասոցիալական փորձաքննության հանձնաժողովների կողմից առնվազն 7 տարվա դիտման պայմաններում հաշմանդամությունն անժամկետ սահմանելու դեպքում պետք է առաջնորդվել ՀՀ կառավարության 2003 թվականի հունիսի 13-ի թիվ 780-Ն որոշման հավելված 1-ի 31-րդ կետի դրույթներով, մասնավորապես՝ իրականացված վերականգնողական միջոցառումների անարդյունավետության դեպքում հաշմանդամությունը սահմանել անժամկետ, հակառակ դեպքում՝ հիմնավորել իրականացված վերականգնողական միջոցառումների արդյունավետությունը: Պաշտպանի միջամտությունից հետո նախարարությունից տեղեկացրել են, որ անձն այդ պահին կարող է դիմել համապատասխան բժշկասոցիալական հանձնաժողով և վերջինիս նկատմամբ հաշմանդամությունը կսահմանվի անժամկետ, որի արդյունքում հարցը ստացել է դրական լուծում: Հաշմանդամության սահմանման ոլորտում առկա խնդիրների լուծման կապակցությամբ ողջունելի է այն, որ 2018 թվականի հունվարի 29-ին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարի թիվ 18-Ա/1 հրամանով հաստատվել է «Բժշկասոցիալական փորձաքննության ժամանակ օգտագործվող չափորոշիչների կիրարկման՝ հաշմանդամության հանգեցնող հիվանդությունների և ախտաբանական վիճակների վերաբերյալ մեթոդական ուղեցույցը», որով, համագործակցելով ՀՀ առողջապահության նախարարության համապատասխան ոլորտների գլխավոր մասնագետների հետ, լրամշակվել և հստակեցվել է հաշմանդամության սահմանման չափորոշիչների կիրառման մինչ այդ գործող մեթոդական ուղեցույցը՝ հիմնական շեշտը դնելով առավել հաճախ հաշմանդամության հանգեցնող հիվանդությունների և ախտաբանական վիճակների (արյան շրջանառության և էնդոկրին համակարգի հիվանդություններին) երրորդ խմբի հաշմանդամության սահմանման չափանիշների հստակեցման վրա, քանի որ հին ուղեցույցում հստակ չեն եղել երրորդ խմբի հաշմանդամության շեմերը: Նշված ուղեցույցում հիմնական հստակեցումները կատարվել են սրտի իշեմիկ հիվանդության, սրտի աորտոկորոնար շունտավորում տարած, շաքարային

դիաբետ և գերճնշումային հիվանդություն ունեցող անձանց բժշկասոցիալական փորձաքննության ուղեցույցներում՝ «հիվանդություն ունեցող անձ» և «հաշմանդամություն ունեցող անձ» հասկացությունները հստակեցնելու, տարանջատելու նպատակով (մինչև ուղեցույցի լրամշակումը՝ նշված հիվանդություններով հաշմանդամության երրորդ խմբի սահմանման չափանիշներն առավել ընդհանրական էին, տարանջատումները հստակ չէին):

Այսպիսով՝ անհրաժեշտ է՝

1. բացահայտել ԲՄՓ ոլորտում կոռուպցիայի դեպքերը, համակարգից հեռացնել ոլորտում չարաշահումներ թույլ տված կամ չարաշահումների հետ որևէ առնչություն ունեցած ԲՄՓ գործակալության մասնագետներին,

2. հաշմանդամության խումբ սահմանելու յուրաքանչյուր դեպքով իրականացնել մարդկանց կողմից ներկայացված բժշկական փաստաթղթերի բազմակողմանի և լրիվ ուսումնասիրություն, ինչպես նաև փորձաքննության ենթարկվող անձի օբյեկտիվ գննություն՝ միաժամանակ չսահմանափակելով հանձնաժողովի ընդլայնված կազմով վերափորձաքննություն իրականացնելու հնարավորությունը,

3. ներդնել բժշկասոցիալական փորձաքննական որոշումների բողոքարկման արդյունավետ մեխանիզմներ:

15. Զինվորական անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության ենթարկելը և անժամկետ սահմանված հաշմանդամությունը վերացնելը

2018 թվականի ընթացքում Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներում բարձրացվել է հսկողական կարգով իրականացված վերափորձաքննությունների հետևանքով անժամկետ սահմանված հաշմանդամությունը վերացնելու խնդիրը: Խնդիրը հատկապես նկատելի է զինվորական անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց շրջանում:

Այսպես, ընթացիկ տարում ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից հանձնարարական է տրվել հաշմանդամություն ունեցող որոշ մարդկանց ԲՄՓ գործերն ուսումնասիրելու մասին, որին զուգահեռ ՀՀ պաշտպանության նախարարության զինձառայողների սոցիալական պաշտպանության վարչության կողմից ՀՀ

բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությանը ներկայացվել է հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ ստացող նախկին զինծառայողների ցուցակ, որում ընդգրկված մարդկանց ԲՄՓ գործերը ևս ենթակա են եղել ուսումնասիրության:

Ուշագրավ է, որ ուսումնասիրվել են այն մարդկանց ԲՄՓ գործերը, որոնց նկատմամբ հաշմանդամության խումբը սահմանված է եղել դեռևս 1990-ական թվականներին: Խնդրահարույց է այն, թե ինչ փաստերի վրա հիմնվելով և ինչ հիմնավորմամբ է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից հանձնարարական տրվել հաշմանդամություն ունեցող որոշ մարդկանց ԲՄՓ գործերն ուսումնասիրելու մասին կամ ՀՀ պաշտպանության նախարարության զինծառայողների սոցիալական պաշտպանության վարչության կողմից ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությանը ներկայացված հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ ստացող նախկին զինծառայողների ցուցակն ինչ չափանիշների հիման վրա է կազմվել: Հաշմանդամության խումբ սահմանելու այս կամ այն չափանիշի փոփոխության ժամանակ ԲՄՓ գործերի ուսումնասիրությունն իրականացնելը կարող էր փոքր-ինչ արդարացված լինել, սակայն նման փոփոխությունների բացակայության պայմաններում որևէ կերպ չի հիմնավորվում ԲՄՓ գործերի ուսումնասիրությունն իրականացնելու անհրաժեշտությունը և նպատակահարմարությունը: Եվս մեկ անգամ պետք է նշել, որ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ԲՄՓ գործերի ուսումնասիրությունը չպետք է կամայականորեն իրականացվի, անհրաժեշտ է ներկայացնել հիմնավորում մարդկանց ԲՄՓ գործերի ուսումնասիրության անհրաժեշտության վերաբերյալ:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների ընդհանուր քանակը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ ԲՄՓ գործերի ուսումնասիրությունն իրականացվել է մասսականորեն, որի ժամանակ գործերի բազմաթիվ առանձնահատկություններ պարզապես հաշվի չեն առնվել: Այսպես, օրինակ, Պաշտպանին հասցեագրված բողոքներից մեկով՝ դիմողի նկատմամբ սահմանվել է անժամկետ հաշմանդամություն 2008 թվականին, իսկ հսկողական կարգով վերափորձաքննության է ենթարկվել 2018 թվականին (այսինքն՝ վարչական ակտի ընդունման օրվանից 10 տարի անց), որի ժամանակ նրա նկատմամբ հաշմանդամության

խումբ չի սահմանվել: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 65-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերության համաձայն՝ վարչական ակտն անվիճարկելի է դառնում, և վարչական մարմինը զրկվում է նույն հոդվածով նախատեսված իրավունքից (այսինքն այն անվավեր ճանաչելու իրավունքից), եթե վարչական ակտի ընդունման օրվանից անցել է **10 տարի**, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի:

Փաստորեն, վարչական ակտի ընդունման օրվանից 10 տարի անց անձի նկատմամբ հսկողական կարգով իրականացված վերափորձաքննության հետևանքով հաշմանդամության խումբ չի սահմանվել, այլ կերպ ասած՝ անվավեր է ճանաչվել «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորումների ուժով անվիճարկելի դարձած վարչական ակտը: Բերված օրինակն ապացույցն է այն բանի, որ ԲՍՓ հանձնաժողովի անդամների կողմից ԲՍՓ գործերի նկատմամբ անհատական մոտեցում չի ցուցաբերվում, որով բազմակողմանի և հանգամանորեն չեն ուսումնասիրվում կոնկրետ գործի փաստական հանգամանքները:

Պաշտպանին հասցեագրված բողոքների համաձայն՝ դիմողների նկատմամբ սահմանված է եղել անժամկետ հաշմանդամություն զինվորական պատճառական կապով, ընթացիկ տարում բժշկասոցիալական փորձաքննության ոլորտում իրավասու պետական մարմնի նախաձեռնությամբ ենթարկվել են վերափորձաքննության, ինչի պատճառով հաշմանդամ չեն ճանաչվել: Դիմողների դժգոհությունն արդարև պայմանավորված է նրանով, որ հաշմանդամ ճանաչվելու օրվանից ի վեր առողջական վիճակը չի բարելավվել, ավելին՝ վատթարացել է:

ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պարզաբանումների համաձայն՝ զինվորական անժամկետ սահմանված հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության ենթարկելու հիմք է հանդիսացել ՀՀ պաշտպանության նախարարության զինձառայողների սոցիալական պաշտպանության վարչության պետի գրությունը, որով ՀՀ բժշկասոցիալական փորձաքննության գործակալությանն է ներկայացվել հաշմանդամության զինվորական կենսաթոշակ ստացող նախկին զինձառայողների ցուցակ: Այդ ցուցակում ընդգրկված մարդկանց ԲՍՓ գործերի

ուսումնասիրության արդյունքում՝ ԲՄՓ մարմինների կողմից հայտնաբերվել են հաշմանդամության խմբերի, պատճառական կապերի և բժշկական փաստաթղթերի անհամապատասխանություններ:

2017 թվականի նոյեմբերի 30-ին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունում հրավիրվել է Չեռնոբիլի ատոմային էլեկտրակայանի վթարի հետևանքների վերացման աշխատանքների մասնակիցների կարգավիճակի հարցերով զբաղվող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նիստ, որի հետևանքով բժշկասոցիալական փորձաքննական մարմիններին տրվել է հանձնարարական, համաձայն որի՝ իրականացվել է Չեռնոբիլի ատոմային էլեկտրակայանի վթարի հետևանքների վերացման աշխատանքների մասնակից, հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց ԲՄՓ գործերի ուսումնասիրություն:

Հաշվի առնելով, որ իրավասու մարմնի կողմից տրված հանձնարարականի համաձայն իրականացված՝ զինվորական պատճառական կապով, անժամկետ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց հսկողական կարգով վերափորձաքննության արդյունքում կատարվել է մի խումբ մարդկանց փորձաքննական որոշման փոփոխություն, որն էլ առաջացրել է նրանց անհամաձայնությունն ու դժգոհությունը՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունում կատարվել են մի շարք քննարկումներ, որոնց հետևանքով նշված խնդրահարույց հարցերին իրավական լուծում տալու նպատակով մշակվել և ՀՀ կառավարություն և շահագրգիռ գերատեսչություններ է ներկայացվել **«Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծ**⁸¹: Նախագծով առաջարկվում է ուժը կորցրած ճանաչել 2018 թվականի ապրիլի 1-ից մինչև 2018 թվականի մայիսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում վերադաս վարչական մարմնի կողմից վերահսկողության կարգով իրականացված վերափորձաքննության հետևանքով ընդունված վարչական ակտերը՝ ուժի մեջ թողնելով նախկին որոշումները, իսկ ուժը կորցրած ճանաչված վարչական ակտերի կատարման (կիրառման) արդյունքում՝

⁸¹ Նախագիծը լրամշակման փուլում է, տե՛ս <https://www.e-draft.am/projects/931>, 2019 թվականի մարտի 29-ի դրությամբ:

վերոգրյալ քաղաքացիներին վճարել կենսաթոշակների, նպաստների, պարգևավճարների և այլ դրամական վճարների չվճարված գումարները:

2018 թվականի ապրիլի 1-ից մինչև 2018 թվականի մայիսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում հսկողական կարգով վերափորձաքննված քաղաքացիների նկատմամբ կգործեն «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում կատարվող փոփոխությունները: Հարկ է նշել, սակայն, որ Նախագիծը քննարկման է ներկայացված եղել 2018 թվականի օգոստոսի 20-ից մինչև 2018 թվականի սեպտեմբերի 5-ն ընկած ժամանակահատվածում, և առ այսօր այն ընդունված չէ: Հետևաբար՝ շարունակում է չլուծված մնալ նշված մարդկանց նկատմամբ հաշմանդամության սահմանման խնդիրը, և վերջիններիս նկատմամբ շարունակում են գործել հաշմանդամություն չսահմանելու մասին փորձաքննական որոշումները, ինչի պատճառով վերջիններս չեն ստանում զինվորական հաշմանդամության կենսաթոշակ և չեն օգնվում այդ կարգավիճակից բխող օրենսդրությամբ սահմանված այլ արտոնություններից:

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ է անհապաղ ընդունել «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը: